

אמונת עתיד

"אמונת — זה סדר זרעים"

(שבת לא ע"א)

"שמאמין בחי העולמים וזרע"

(מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 79

תשרי תשס"ט — כסלו תשס"ט

מכון התורה והארץ * כפר דרום — חבל עזה — אשקלון

עורך:

הרב גבריאל קדוש

מערכת:

הרב יהודה הלוי עמיחי

הרב יואל פרידמן

בהוצאת מכון התורה והארץ

רח' דוד ברגר אשקלון

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

אינטרנט

www.toraland.org.il

דוא"ל

Mahon@inter.net.il

דמי מנוי לשנה - חינם

הוצאות משלוח - 36 שקל לשנה

יוצא לאור בסיוע משרד המדע,
התרבות והספורט - מינהל התרבות,
המחלקה למכוני מחקר תורניים

©

כל הזכויות שמורות

ISSN 0793 D - 4262

סדר ועימוד

א"א 077-3535047

דפוס האוזר בע"מ

גבעתיים

תוכן

מאמר מערכת

5 הרב גבריאל קדוש חנוכה של אור

חנוכה

7 הרב גבריאל קדוש הידור מצוה בנרות חנוכה

13 הרב יואל פרידמן הדלקת נרות חנוכה במסיבה

שביעית

20 הרב יהודה הלוי עמיחי מסיק שמן שלא כדין

25 הרב יהודה הלוי עמיחי תערובות בשמן שביעית

ערלה

29 הרב יעקב אפשטיין דין ערלה בענף העולה מאילן שיבש

מעשרות

35 הרב אהוד אחיטוב תרו"מ מגידולי מצע מנותק וגידולי חול בחממה

48 הודעות לציבור

רשימת המשתתפים

מכון התורה והארץ, רב קהילת נוה דקלים בעין צורים	הרב אהוד אחיטוב
מכון התורה והארץ	הרב יעקב אפשטיין
מכון התורה והארץ	הרב יהודה הלוי עמיחי
מכון התורה והארץ	הרה"ג יואל פרידמן
מכון התורה והארץ, רב הישוב שומריה	הרב גבריאל קדוש

מאמר מערכת

חנוכה של אור

הרמח"ל מבאר את מעלתם של חגי ישראל באופן זה: "כל תיקון ואור גדול שהאיר בזמן מן הזמנים בשוב תקופת הזמן יאיר עלינו אור מעין האור הראשון" (דרך ה' ח"ד פ"ז). לחגי ישראל יש מעלה מיוחדת שכאשר הם חלים, חלה גם מעלתם, אם כן מעלת האור הגדול שהאיר ה' למכבים חוזר ומאיר לנו גם בימינו אלה. נרות החנוכה שאנו מדליקים בימים אלו מסמלים את ה'תיקון' שהיה בתקופת המכבים. ניצחונם של המכבים היה ניצחון של הטוב נגד הרע, האור נגד החושך, ולכן אנו מדליקים את נרות החנוכה שמסמלים את האור המיוחד הזה הגנוז בתוכנו ומתגלה בימים אלו. מה טיבו של אור זה וכיצד דרכי הופעתו?
המדרש כותב על הפסוק:

"וְהָאֵרֶץ הִיְתָה תְהוֹ וְבָהּ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹקִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים יְהי אור וַיְהי אור."
"והארץ היתה תהו ובהו זה גלות בבל, ובהו זה גלות מדי, וחושך זה גלות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן שהיתה אומרת להם כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל".

מלכות יוון מסמלת את הרשע, את הכפירה ואת החושך שבעולם, לעומת ישראל המסמלים את הצדק, האמונה והאור.

הארת ישראל היא מתכונות היסוד שלנו, נקודת היסוד שבאב האומה, אברהם אבינו המסמל את גילוי האור בעולם, וכך מובא במדרש (ב"ר ב): "ויאמר אלהים יהי אור זה אברהם הה"ד (ישעיה מא) מי העיר ממזרח צדק וגו' אל תקרא העיר אלא האיר". אברהם אבינו ניחן בתכונת האור, ולמדנו מהמדרש שכל העולם מצפה לאור זה מתי יתגלה, וזהו תיקון העולם.

על טיבו של אור מיוחד זה ניתן ללמוד מדברי המדרש תנחומא (לך לך סימן כו):
"ואברהם למה היה דומה, למלך שהיה מהלך בחשיכה, בא אוהבו וראה אותו והאיר לו, א"ל המלך עד שאתה מאיר לי, בא והלך לפני,

כך [בימי] אברהם היו כל העולם רשעים והוא צדיק, א"ל הקב"ה עד שאתה מאיר במזרח התהלך לפני".

למדנו שאברהם, אוהבו של מלך, מוזמן ע"י המלך להאיר לא רק למלך אלא לעולם כולו. א"כ האורה זו תכונתם של ישראל המאירה לעולם ומתקנת אותו לייעודו. תכונה זו המתחילה מאברהם אבינו נמשכת עד לבנים ולנו.

לאור מיוחד זה יש דרכי הופעה מיוחדים, הוא אינו מופיע באופן רגיל, הוא צריך להופיע מתוך האפילה ומתוך ההסתר, באופן זה יש לאור משמעות גדולה יותר. ניתן ללמוד על דרכי הופעתו מדברי המדרש: "קץ שם לחושך" - זמן נתן לעולם כמה שנים יעשה באפילה", ומסביר השפת אמת:

"כי אור שנברא בששת ימי בראשית היה מאיר מסוף העולם ועד 1010... ראה הקב"ה שאין העולם כדאי ע"י החטא וגנזו לצדיקים. והגניזה הוא שבכל היגלות הארה מאותו האור. תיכף יורד עמו איזה הסתר וחושך... ולכן כשצריך האדם להשיג איזה הארה צריך מקודם לעבור על הסתרות חושך".

האור האלוקי המיוחד גנוז הוא מעמנו, אין העולם כדאי הוא לו, אך השפת אמת מגלה לנו שלכל הארה והופעה אלוקית חדשה על עמנו, צריך שיוקדמו לה עיכובים והסתרות ומתוכם צומח הכוח המניע למימוש ההארה הגדולה. כך היה בימי המכבים וכך בכל הדורות כולם עד דורנו זה, דור של גאולה, דור שחושך ואור משמשים בו בערבוביא.

בימים אלו, עת האובדן והאסון הגדול בהילקחם של יהודים תמימים הי"ד בהודו בשליחותו של עם ישראל, נזכור את עיקר משימתנו כיהודים ללכת בדרכו של אברהם אבינו שהולך ומאיר לעולם.

פתחנו את החוברת בשני מאמרים הקשורים לימי החנוכה. פרסומי ניסא בנרות חנוכה מאת הרב גבריאל קדוש וכן במאמרו של הרב יואל פרידמן בעניין הדלקת נר חנוכה במסיבות.

אמנם שנת השמיטה כבר מאחרינו אך עדיין קיימת קדושת פירות שביעית בחלק מן הפירות. הרב יהודה עמיחי עוסק במסיק זיתים שלא ע"פ אוצר בית דין, וכן בדין של תערובת של שמן קדוש בקדושת שביעית. בדין ערלה בענפים שיצאו מעץ יבש, עוסק הרב יעקב אפשטיין. חותם את החוברת הרב אהוד אחיטוב במאמר על חיוב הפרשת מעשרות מגידולי מצע מנותק וגידולי חול בחממה.

חנוכה שמח

מערכת אמונת עתיד

הרב קדוש גבריאל

הידור מצוה בנרות חנוכה

על חשיבותה המיוחדת של מצות הדלקת נרות חנוכה ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם בהלכות חנוכה (פ"ד הל"ב): "מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו..." וכן מדברי השולחן ערוך (סל' תרעא סעי' א): "צריך ליזהר מאד בהדלקת נרות חנוכה..."

למרות שמצות חנוכה היא מצוה דרבנן מוצאים במצוה זו גדרים הלכתיים מיוחדים אשר לא קיימים במצוות אחרות, ואפילו לא במצוות דאורייתא, נפרט דינים מיוחדים אלו שבמצות הדלקת נר חנוכה, וננסה בעז"ה לומר שכולם בעלי מכנה משותף אחד שהוא עיקר תקנת חז"ל בהדלקת נר חנוכה.

א. מהדרין ומהדרין מן המהדרין

מעלה מיוחדת בנר חנוכה שאינה קיימת בשאר המצוות, שיש גדר של מהדרין ושל מהדרין מן המהדרין שלא מצאנו במצוות אחרות. וכך הם דברי הגמרא בשבת (כא ע"ב):

"תנו רבנן מצות חנוכה נר איש וביתו והמהדרין נר לכל אחד ואחד והמהדרין מן המהדרין בית שמאי אומרים יום ראשון מדליק שמנה מכאן ואילך פוחת והולך, ובית הלל אומרים יום ראשון מדליק אחת מכאן ואילך מוסיף והולך".

אמנם לימדונו חז"ל את מצות ההידור מן הפסוק "זה א-לי ואנוהו" שיהיה האדם מתנאה במצות כגון סוכה, לולב, אתרוג וכד', וכדברי הגמרא בנזיר (ב ע"ב) "תניא זה אלי ואנוהו אנאה לפניו במצות אעשה לפניו סוכה נאה לולב נאה

ציצית נאה אכתוב לפניו ספר תורה נאה ואכרכנו בשיראין", אך לא מצאנו גדר של מהדרין ומהדרין מן המהדרין בשאר מצוות.

הרב סולבייצ'יק (בית הלוי עה"ת, דרוש לחנוכה עמ' פ) מסביר שכל עניינו של נס החנוכה היה מצד מה שרצו החשמונאים להדר ולהדליק בהידור את נר החנוכה, וז"ל: "הנה הא דמצינו במצוה זו הידור ויותר הידור. הנראה משום דעיקר הנס תכליתו היה רק משום הידור המצוה דהרי היה בפך שמן להדליק בו לילה אחת והרי היו יכולים לעשות פתילות דקות ביותר שתהיה הפתילה חלק שמינית מן מה שהיה רגיל להיות בכל יום מקודם והיה מספיק לשמונה ימים והיה מקיים עיקר המצוה דהרי אין שיעור לעובי הפתילות. וכל הנס היה רק משום הידור מצוה שיהיו הנרות יפים כמו שהיו מקודם וע"כ תיקנו חכמים במצוה זו הידורים מבכל מצוה".

זאת אומרת שכל מהותו של נס חנוכה כרוך וקשור להידור, ולכן זכתה מצוה זו למהדרין ולמהדרין מן המהדרין אף שמדרגה זו אינה קיימת בשאר המצוות. הרב סולבייצ'יק רומז לכך שבכל המצוות יש שיעור להידור מצוה (עד שליש וכד') אך במצות חנוכה ההידורים מכפילים את הוצאות המצוה עד לכדי פי שמונה מעלות המצוה המקורית של נר אחד לכל לילה.

ב. דין עני המתפרנס מן הצדקה

בנר חנוכה קיימת מעלה נוספת והיא שעני המתפרנס מן הצדקה מחויב אף הוא בהדלקת הנר כדברי הרמב"ם (הל' חנוכה פ"ד הי"ב) "...אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק" וכן בשו"ע (סי' תרעא סעי' א) "צריך ליזהר מאד בהדלקת נרות חנוכה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן להדליק".

הביאור הלכה (לשו"ע שם) מסביר

"...הרה"מ כתב דהרמב"ם למד כן מדין ד' כוסות דזה וזה הוי משום פרסומי ניסא, ולפ"ז נראה דהגבאים מחוייבים ליתן לו נרות להדליק כמו בד' כוסות. מיהו אם לא נתנו לו צריך לעשות כמו שכתוב בשו"ע וכן הדין בד' כוסות. מיהו נראה דאין צריכין ליתן לו כ"א נר אחד בכל לילה דהיינו נר איש וביתו, דיותר הוי מן המהדרין ואין חיוב ליתן לו [חמד משה]."

העני ששואל על הפתחים מחויב אמנם בהדלקת הנר, ואם אין לו יש לתת לו את הנצרך לקיום המצוה, אך אין חייבים לתת לו אלא עיקרה של ההדלקה ולא כמדרגת המהדרין או מהדרין מן המהדרין.

ג. אם אין לחברו שמן כלל, נותן לו שמן ויותר על המהדרין

מה יעשה אדם שיש לו מספיק שמן להדליק בכל הימים באופן של מהדרין מן המהדרין ולחברו אין שמן כלל? כתב השו"ע (סי' תרע"א סעי' ב)

"כמה נרות מדליק; בלילה הראשון מדליק אחד, מכאן ואילך מוסיף והולך אחד בכל לילה עד שבלייל האחרון יהיו שמונה, ואפילו אם רבים בני הבית לא ידליקו יותר. הגה: וי"א דכל אחד מבני הבית ידליק (הרמב"ם), וכן המנהג פשוט; ויזהרו ליתן כל אחד ואחד נרותיו במקום מיוחד, כדי שיהא היכר כמה נרות מדליקין (מהר"א מפראג)".

וכתב על כך המשנה ברורה:

"ואם יש לו שמן בצמצום על כל השמונה ימים ולחברו אין לו כלום מוטב שידליק בכל לילה אחד ויתן גם לחבירו דהא מדינא א"צ אלא אחד כנ"ל ודוקא כשחבירו אינו מב"ב או שאינו סמוך על שולחנו אבל אם הוא מב"ב מוטב שיהיה הוא מהמהדרין".

דין זה מקורו במגן אברהם ובמחצית השקל. ערוך השולחן מבאר מדוע יש להעדיף את הדלקת חברו על פני ההידור שלו:

"ואם יש לו כשיעור לכל הנרות ולחברו אין כלל מוטב שיתן מעט לחברו והוא לא ידליק רק נר א' (מג"א) דמוטב שלא יהיה הוא המהדר וחברו ג"כ יקיים המצוה משיהיה הוא מהדר וחברו לא יקיים המצוה כלל ובזה לא שייך חטוא כדי שיזכה חברך שהרי גם הוא יצא..."

הנימוק להנהגה זו לפי ערוך השולחן שמכיון שהוא מקיים את המצוה כעיקר הדין, וגם חברו יוכל לקיימה כעיקר הדין לכן ההידור במצוה שלו לא גובר על עיקר הדין של חברו ויש עליו חובה לדאוג לכך שחברו יקיים את המצוה כהלכתה. נראה שרבי יוסף חיים זצ"ל, בעל הבן איש חי, נימק דין זה של נר חנוכה כערוך השולחן. בספרו שו"ת רב פעלים (ח"ב יו"ד סימן לה) הוא נשאל לגבי אב שרוצה למול את בנו בעצמו מצד מצוה בו יותר משלוחו ומאידיך הוא רוצה להיות סנדק, מה להעדיף? וענה שיעדיף את מצות הסנדקאות:

"...הנה הוא מרויח מחמת כן מצות הסנדקות שהיא גדולה ממצות המילה, דהא א"א ליה לקיים שתי מצות אלו ביחד כהלכתן, ומלבד דהסברה מחייבת למימר הכי, אביא ראיה לדבר זה בס"ד ממ"ש המג"א בסי' תרע"א סק"א, דאם היה לו שמן בצמצום, ולחבירו שהוא דר בבית אחד אין לו כלל, מוטב שידליק בכל לילה נר אחד, ויתן גם לחבירו, דהא מדינא אין צריך אלא נר א'... נמצא אע"ג דזה חסר הידור מצוה שאמרו חכמים בנר חנוכה, אנחנו מורין לו לבטל מצות הידור זה כדי שחבירו יזכה לעשות המצוה, והדברים קל וחומר בנ"ד, דהוא בעצמו עושה מצות הסנדקות שהיא גדולה, ואם יבא לקיים פרט זה שאמרו חכמים מצוה בו יותר מבשלוחו, ולא יקיים מצות המילה ע"י שליח, הנה חסר ממנו מצוה זו של סנדקות, הנה שורת הדין נותנת דאמרינן ליה עביד מצות סנדקות, ומצות המילה תעשנה ע"י שליח, והרי יש בידיך שתי מצות כהלכתן, ורק חסר ממנו הידור מצוה שאמרו מצוה בו יותר מבשלוחו".

משמע שאכן אם מקיים הוא את עיקר הדין, מסברה פשוטה אין לו להדר במצותו אם חברו לא יקיים כלל את המצוה וחייב לוותר לטובת חברו על הידורו שלו.

בשו"ת משנה הלכות (חי"ג ס' צח) נשאל האם יש עדיפות בקיום שתי מצוות בלא הידור מקיים מצוה אחת מהודרת. והוא ענה כך:

"בדבר השאלה עוד במי שהיו לפניו שתי מצוות ויש לו מעות בצמצום מה עדיף, או לקיים מצוה אחת בהדור ובכל פרטיה ולא יוכל לקיים המצוה השניה או שיקיים תרוויהו בלי הידור? ולפענ"ד פשטו דיקיים ב' מצוות בלי הידור... וגדולה מזו כתבו הפוסקים ז"ל דאפילו יכול הוא לעצמו לקיים המצוה עם כל ההידורים אלא שחסר לחבירו לקיים מצוה ואם יתן לחברו לא יוכל לקיים לעצמו בהידור אפ"ה עדיף שיקיים המצוה כחיובה בלי הידור ויתן העודף לחבירו שיקיים הוא ג"כ עיקר המצוה עכ"פ, והטעם בזה דכל שחבירו לא קיים המצוה הרי הוא כאילו גם הוא לא קיים מטעם ערבות דישראל ערבים זה לזה... איברא דמבואר במג"א א"ח סי'

תרע"א סק"א דאם יש לו שמן בצמצום ולחבירו אין לו כלל מוטב שידליק בכל לילה אחד ויתן גם לחבירו דהא מדינא א"צ אלא א' ע"כ. ויש לעיין לפי מה שאנן בני אשכנז קיי"ל עכשיו ונוהגין דכל אחד מדליק לעצמו ואפילו אין לו רק נר אחד והו"ל כאילו נפסק הלכה דכל אחד ידליק לעצמו אי כה"ג נמי יחלק לו או דילמא כה"ג א"צ דסוף סוף מעיקר דינא אם אין לו יכול לצאת עם חברו וכן נראה ודו"ק".

משמע מדבריו שחובת קיום המצוה ע"י חברו היא חובתו של האדם בעצמו מדין ערבות ולכן אין לאדם להדר במצוה בזמן שאין חברו יכול לקיים מצוה, כי אם חברו לא יקיים מצוה אזי גם מצותו שלו נפגעת מדין הערבות.

ד. הדלקת נר חנוכה בבית הכנסת

השו"ע (תרע"א, ז) פסק שיש מנהג להדליק ולברך על הדלקת נר חנוכה בבית הכנסת, ויש לשאול מדוע בערב שבת לא נהגו להדליק נר בבית הכנסת כמו בחנוכה?

ה. ברכת הרואה והדלקת נרות בבית הכנסת

תוס' (סוכה מו ע"א) מנמקים את הדין המיוחד שבנר חנוכה שהרואה מברך בשני פנים: משום חביבות הנס וכן בגלל שיש בני אדם שאין להם בתים ולכן לא יוכלו לקיים את המצוה. התוספות מוסיפים:

"וטעם ראשון ניחא... ועוד יש לפרש דאין שייך לתקן לרואה ברכה שאין העושה מברך".

ומכאן שהרואה מברך על מעשה של אחר (שהדליק את הנרות).

נראה שכל הדינים המיוחדים דלעיל נובעים משורש אחד: מצות נר חנוכה נתקנה בעיקרה בכדי לפרסם את הנס ולסיבה זו יש השלכות הלכתיות בפרטי ההלכות של מצות הדלקת נר חנוכה כמו שמנינו לעיל.

א. היסוד של מהדרין ומהדרין מן המהדרין נובע מכך שחלק מהגדרת המצוה הוא להרבות בהדלקת נרות ולכן ככל שיהיה ריבוי נרות כך יתרבה פרסום הנס, ולכן תיקנו גדרים מיוחדים אלו מכיון שהם קשורים לעיקרה של המצוה שהוא להרבות בפרסום. מצות ההידור בנר חנוכה אינה נובעת מצד "זה אלי ואנוהו"

הרגיל במצוות אלא נובעת מהיסוד של פירסומי ניסא, וככל שיש ריבוי נרות כך יש יותר פירסומי ניסא. הדברים אמורים לא רק לגבי מספר הנרות אלא גם לגבי מספר האנשים שמתתפים בהדלקה, וככל שאנשים רבים יותר ידליקו נרות חנוכה, אזי מתרבה ומתפרסם הנס. גדר זה של רבוי נרות וריבוי אנשים המדליקים שהוא חלק מן ההידור הוא חלק אינטגרלי ממצות נר חנוכה כי על ידו מתפרסם הנס, שהוא עיקרו של חנוכה.

ב. את המעלה של המצוה שאפילו עני המתפרנס מן הצדקה מחויב בנר חנוכה הסביר המשנה ברורה שחז"ל חרגו מהכלל של "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" וחייבו את האדם לקבל צדקה בכדי לקיים מצוה זו מכיון שיש חובת פרסום הנס ולכן הציבור כולו שייך במצוה זו וכן מחובת הציבור לתת צדקה לעני בכדי שידליק ובכך יתפרסם הנס יותר.

ג. הדין המיוחד של ויתור על מצות הידור של האדם על מנת לזכות את חברו במצות נר חנוכה כהלכתו נובעת גם מעקרון זה של פרסום הנס,¹ שהרי עניין המצוה להרבות בפירסום הנס ולכן ע"י שחברו גם ידליק נרות חנוכה אזי הוא עצמו "מהדר" יותר מאשר אילו היה מדליק לבד באופן של "מהדרין ומהדרין מן המהדרין", שהרי כעת יש ריבוי בפרסום הנס שגם בבית חברו ידליקו נרות חנוכה.

ד. תקנת הדלקת נר חנוכה בבית הכנסת נראה שנובעת מעיקרון זה של ריבוי פרסומי ניסא ולכן דווקא בנר חנוכה תיקנו להדליק בבית הכנסת ומפורשים הדברים בשו"ע (תרעא, ז) "בבה"כ... מדליקין ומברכין משום פרסומי ניסא...".
ה. לפי עקרון זה שאמרנו גם חובת הרואה לברך על נר חנוכה באופנים מסויימים נובעת מכך שיש בנר חנוכה עניין להרבות כמה שיותר פרסומי ניסא.

"ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות ולגלות הנס..." (רמב"ם חנוכה ג, ג).

1. ולא בהכרח כדברי המשנה הלכות שהסביר דין זה מדין מצות ערבות במצוות, שהרי לא מצאנו חיוב של 'חטא', במובן שאל תהדר במצוה, כדי שיזכה חברך, שהרי זה חידוש לומר שיהיה אדם מחויב לוותר "על מצות" זה א-לי ואנוהו" במצותו בכדי שחברו יוכל לקיים מצוה כהלכתה בלי הידורים ורק בגלל ערבות אכן כך ההלכה, וכן לא מטעמו של הבן איש חי מסברה פשוטה שעדיף לקיים מצוה בלי הידור באופן שגם חברו יקיים את המצוה.

הרב יואל פרידמן

הדלקת נרות חנוכה במסיבה

שאלה

כשעורכים מסיבה לכבוד חנוכה, בהשתתפות אנשים רבים, בפרט כשחלקם אינם שומרי תורה ומצוות, האם מותר להדליק נרות חנוכה, והאם יש לברך עליהם?

א. הדלקת נרות בבית הכנסת

הצגת הבעיה: מחד הדלקת נרות חנוכה היא מצוה על הבית,¹ ולכן ייתכן שמקום המסיבה אינה מקום החיוב, אך מאידך הדלקת הנרות היא כדי לפרסם את נס ההצלה והנרות, ובמסיבה אין לך פרסומי ניסא גדול מזה.

בשולחן ערוך, או"ח (סי' תרעא סעי' ז), נאמר:

"...ובבית הכנסת מניחו בכותל דרום ומדליקין ומברכין [בבית

הכנסת] משום פרסומי ניסא".

ומוסיף הרמ"א (שם):

"ואין אדם יוצא ידי חובתו בנרות של בית הכנסת וצריך לחזור

ולהדליק בביתו. שאף שמדליק ומברך, אינו יוצא ידי חובה

בהדלקה זו אלא חוזר ומדליק בברכה בבית".

1. מבואר בגמ' שבת כא ע"ב: 'נר איש וביתו'. לכן מעיקר הדין רק בעל הבית מדליק נרות חנוכה, ולדעת השו"ע (או"ח סי' תרעא סעי' ב) אף במהדרין מן המהדרין רק בעל הבית מדליק. כן הוא גם לגבי אכסנאי שאשתו מדלקת עבורו, עי' שו"ע סי' תרעז סעי' א. וע"ע משנ"ב (לשו"ע שם ס"ק יב) שהעיקר הוא מקום המגורים, ולכן אם הוא מתארח באופן אקראי, ידליק בביתו ולא במקום שאוכל.

נמצאנו למדים שמדליקים במקום שיש פרסום הנס, ויתכן שה"ה במסיבה שרבים האנשים המתאספים שם.

הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת הוא מנהג שמוזכר בתשובות הגאונים² ולאחר מכן על ידי הראשונים,³ ואף שלא הוזכר בתלמודים הוא התקבל בכל תפוצות ישראל. כמה טעמים הוזכרו למנהג זה:⁴

א. הדלקת הנרות בבית הכנסת נועדה להוציא את מי שאינו מדליק נרות בביתו⁵ אם מפני שרפו ידיו מן המצוה ואם מפני שאין לו את היכולת להדליק.⁶

2. תשובות הגאונים החדשות, מהד' שמחה עמנואל, ירושלים תשנ"ה, ס' קעז (עמ' 25). אף שפרופ' שמחה עמנואל מציין במבוא שקובץ התשובות נערך בפרובנס, הוא כותב שתשובה ספציפית זו נערכה בוודאי על ידי רב האי גאון, ע"ש הערה 32, ולכן זהו המקור הקדום ביותר למנהג הדלקת הנרות של חנוכה בבית הכנסת.

3. ספר העיטור, עשרת הדברות הל' חנוכה דף קיד ע"ב; ספר המנהיג הל' חנוכה, מהד' י' רפאל ירושלים תשנ"ד ח"ב עמ' תקלא; ארחות חיים הלכות חנוכה אות יז; ספר המאורות שבת כג ע"ב (מהד' בלוי, עמ' עג); ספר המכתם פסחים קא ע"א (מהד' בלוי, עמ' פ); כלבו ס' מד (מהד' דוד אברהם, חלק שני, ירושלים תש"ן עמ' רצב-רצג); שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"ד (ד' פראג) ס' סו; שבולי הלקט ס' קפה (ויניציה 1546, כלל חמישי עמ' כג); סמ"ק הגהות ר' פרץ, ס' רפ; מאירי בית הבחירה שבת כג ע"ב; ריטב"א שבת כג ע"א (מהד' גולדשטיין עמ' קכב); שו"ת הריב"ש ס' קיא; טור או"ח ס' תרעא. ועל' במאמרים המקיפים את הנושא: הרב גדליה אבערלאנדער, 'מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת' אור ישראל מאנסי ל (תשס"ג) עמ' קנג-קסד; הרב שלמה זאב פיק 'הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת', תחומין כג עמ' 322-332; הרב יהודה זולדן, מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 217-234, ובמקורות נוספים שם עמ' 218 הערה 2.

4. בכלבו וארחות חיים שם, מביא את שלושת הטעמים להלן.

5. עי' שבולי הלקט שם, שכותב שרבו היה נמנע מלהדליק שכן אין את מי להוציא ידי חובתו.

6. מנהג דומה לזה הוא קידוש בבית הכנסת, שבתחילה נועד להוציא את מי שאינו יכול או אינו יודע לקדש, עי' שו"ע ס' רסט סעי' א. מנהג זה הוא בעייתי כמבואר בשו"ע שם, כי הקידוש אינו במקום סעודה, ולכן מנהג ארץ ישראל שאין מקדשים בבית הכנסת. אך בס' המכתם שם, כשדן בדין קידוש בבית הכנסת, מסביר את הבעייתיות של מנהג הקידוש בביהכ"ס, וכותב שאף שהתקנה המקורית בטלה המנהג בעינו עומד. כמנהג דומה הוא מביא את מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת, ובטעם הדבר מציין את פרסום הנס ושיש בכך משום סידור הברכות בפני העם. ומשמע שאף שאין אורחים יש בכך חשיבות מן הטעם של סידור הברכות בפני הציבור.

ב. כיון שרוב העם מתאספים בבית הכנסת, יש בהדלקת נרות שם משום פרסום הנס, שהוא עיקרו של יום החנוכה.⁷

ג. הדלקת הנרות בבית הכנסת היא בכלל התקנות והגזרות שהן זכר למקדש.⁸ הראשונים נחלקו בשאלה אם יוצאים ידי חובה בהדלקה זו שבבית הכנסת. הכלבו ס' מד, מביא את שלושת הטעמים שהובאו לעיל, ולדבריו מי שאינו בקי יוצא ידי חובה בהדלקה שבבית הכנסת. הריב"ש, לעומת זאת כתב שאין יוצאים ידי חובה בהדלקת נרות בית הכנסת. וכך כתב הריב"ש (שו"ת ס' קיא):

"תשובה: המנהג הזה, להדליק בבהכ"נ, מנהג ותיקין הוא משום פרסומי ניסא, כיון שאין אנחנו יכולין לקיים המצוה כתקנה כל אחד בביתו, שהיא להניחה על פתח ביתו מבחוץ... וכיון שעתה, שיד האומות תקפה עלינו, ואין אנו יכולין לקיים המצוה כתקנה, ומדליק כל אחד בפתח ביתו מבפנים, ואין כאן פרסומי ניסא כי אם לבני ביתו לבד, לזה הנהיגו להדליק בבהכ"נ לקיים פרסומי ניסא. ואע"פ שאין מברכין על המנהג, זהו במנהג קל, כמו מנהג של ערבה, שאינו אלא חבטא בעלמא, אבל בזה, שהוא לפרסם הנס בבהכ"נ ברבים, מברכין עליו. כמו שנהגו לברך על ההלל של ר"ח, ואע"פ שאינו אלא מנהג, ואין בזה משום ברכה לבטלה כלל; וכדעת ר"ת ז"ל. ומ"מ, באותה הדלקה של בהכ"נ, אין אדם יוצא בה, וצריך לחזור ולהדליק כל א' בביתו, דמצות חנוכה נר איש וביתו".

בראשית דבריו, הריב"ש מציין שמנהג זה הוא 'מנהג ותיקין' וטעם המנהג הוא משום פרסומי ניסא. לאחר מכן הוא מתמודד עם הבעיה שאנו פוסקים שאין מברכים על מנהג חיבוט הערבה (סוכה מד ע"ב), וא"כ מדוע יש לברך על מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת? הריב"ש משיב שיש להבחין בין 'מנהג קל' לבין מנהג שיש לו חשיבות מיוחדת. חומרתו של המנהג לדעת הריב"ש, היא בכך שמנהג זה הוא בבית הכנסת, ולכן יש בו את המרכיב של פרסום הנס ברבים. כדוגמה נוספת לכך הוא מביא את אמירת ההלל בראש חודש, שאף היא בבית הכנסת.

7. מאירי שם; שו"ת הריב"ש שם.

8. בספר המנהיג שם, מזכיר את שני הטעמים האחרונים.

ב. ברכה על מנהג

הקושי שמתעורר בעקבות דברי הריב"ש, שמחד השו"ע (שם) פסק שמברכים על הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת, ומאידך באו"ח (סי' תכב סעי' ב) הוא נוקט כדעת הרמב"ם (הל' ברכות פי"א הט"ז), שאין מברכים על המנהג,⁹ וכדוגמה לכך הוא מביא את הברכה על הלל בראש חודש. מי שמעורר תמיהה זו הוא החכם צבי (סי' פח), ושם הוא מציין שדעת הרמ"א מיושבת היטב. לדעת רמ"א אף שאין יוצאים ידי חובה בהדלקה זו (וכדעת הריב"ש לעיל) מברכים על ההדלקה בבית הכנסת כי זהו מנהג ותיקין.

כאמור דברי השולחן ערוך אינם תואמים את דבריו של הריב"ש, שכן לדעתו, של זה האחרון, מברכים על הלל בראש חודש, ואילו לדעת ר' יוסף קארו – אין מברכים. לכן נראה שאף שר' יוסף קארו חולק על הריב"ש בעניין ברכה על המנהג, הוא מקבל את עיקרי דבריו לגבי הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת. השו"ע אינו מקבל את דברי הריב"ש שאפשר לברך בכל מנהג שיש בו משום פרסום הנס לרבים (כמו הלל בראש חודש). עם זאת הוא מקבל את דבריו בעניין הדלקת נרות חנוכה, כי מנהג זה התקבל בעם ישראל בעקבות מציאות 'הסכנה' ו'יד האומות תקיפה', ולכן נאלצו להדליק את הנרות בתוך הבית כדברי הגמ' שבת כא ע"ב. הייחוד של הדלקת נרות חנוכה הוא בכך שכל עיקרה של התקנה היא משום פרסום הנס. לכן כשזו אינה מתקיימת (כגון בימינו שמדליקים בפנים), אם יש מנהג

9. בעניין הברכה על ההלל בר"ח עי' באריכות ילקוט יוסף (ח"ד עמ' רפד בהערה) שמביא מקורות מראשונים ופוסקים למח' זו. עי' גמ' (סוכה מד ע"ב) שאין מברכים על חיבוט הערבה בהושענא רבה מפני שהוא מנהג הנביאים ולא נהגו בו כל ישראל. ועפ"ז למד מחזור ויטרי הלכות ראש חודש (מהד' גולדשמידט, ירושלים תשס"ד, עמ' שכג-שכו) בשם רש"י שאין לברך על מנהג בכלל ועל הלל של ראש חודש בפרט; הרבה ראשונים מביאים את דברי רש"י, עי' בהערות המהדיר למחזור ויטרי שם, הערות 2, 6, 7; וכן דעת הרמב"ם הל' ברכות פי"א הט"ז; וכן פסק שו"ע או"ח סי' תכב סעי' ב. לעומת זאת, תוס' (סוכה מד ע"ב ד"ה כאן; ברכות יד ע"א ד"ה ימים) מביאים בשם ר"ת שנוהגים לברך על הלל בר"ח, ושאני מחיבוט הערבה כי הלל הוא מנהג חשוב מפני שמשבחים את הקב"ה; וכ"כ ס' הישר (סי' תקלז, מהד' שלזינגר ירושלים 1959, עמ' 319-320); ראב"ד (לרמב"ם שם); רא"ש ברכות פ"ב ס"ק ה, ושכן פשט המנהג; וכן פסק רמ"א לשו"ע שם.

שגורם לתקנה המקורית להתממש, יש לברך על מנהג כזה. נראה לי שזהו הסברו של הגר"א בביאורו, וכן כתב הגר"א (לשו"ע שם):

"ראיה מהלל בלילי פסחים שנתקן על הכוס ואומרין בבית הכנסת משום פרסומי ניסא כמ"ש בירושלמי בענין ברכה הסמוכה לחברתה והרי אשר גאלנו שניא שאם שמעה בבית הכנסת יצא".

מטרתו של ההלל בליל פסח הוא פרסום הנס, אך התקנה המקורית היתה לאומרו בבית, כדברי המשנה בפסחים (פ"י מ"ז): '[כוס] רביעי – גומר עליו את ההלל'. אף על פי כן נאמר בירושלמי (ברכות פ"א ה"ה) שאם אמר הלל בבית הכנסת יצא, וכיון שכן נתקנה תקנה נוספת שיש לומר הלל בערב פסח בבית הכנסת משום פרסומי ניסא. הדמיון שמוצא הגר"א בין הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת לבין אמירת הלל בערב פסח הוא שבשניהם התקנה המקורית התייחסה לבית, אך כיון שעיקרה של התקנה היתה משום פרסומי ניסא, לכן הורחבה התקנה ונתקבל המנהג בבית הכנסת.¹⁰

ג. ברכה על הדלקת נרות במסיבה

השאלה היא האם יש לברך גם על הדלקת נרות חנוכה במסיבה. יש לבחון זאת לאור הטעמים שהבאנו לעיל בעניין המנהג להדליק נרות בבית הכנסת. לפי הטעם השלישי שמדליקים נרות בבית הכנסת מפני שהוא 'מקדש מעט' ויש בכך משום

10. לגבי אמירת הלל בברכה בערב פסח בבית הכנסת, ע"ע שו"ע או"ח סי' תפז סעי' ד, שנוהגים לומר את ההלל ודעת הרמ"א (לשו"ע שם) שאין נוהגים לומר הלל זה. ובביאור הגר"א לשו"ע שם כתב כמקור למנהג את הירושלמי הנ"ל, ותוספתא פסחים פ"י ה"ה (ליברמן ה"ח, עמ' 197; ועי' בביאור הארוך עמ' 650-651). וכחסבר לדעת רמ"א כתב שאין נוהגים לאומרו כי משמע בתוספתא שאינו אלא למי שאינו בקי: 'בני העיר שאין להם מי שיקרא את ההלל...! ולדעת השו"ע י"ל כפי שביארנו שאמנם זהו מקורו של המנהג, אך כיוון שכל עיקרו של ההלל הוא לצורך פרסום הנס – זה אפשרי בבית הכנסת יותר מאשר בבית, ולכן המנהג הוא מיוחד וחשוב, ומברכים עליו. ולגבי פרשנות הירושלמי שם, ע"ע תוס' ברכות יד ע"א סד"ה ימים. לגבי אמירת ההלל בביהכנ"ס, וע"ע מס' סופרים פ"ט ה"כ; הרב שלמה גורן, 'קריאת הלל בביהכנ"ס בליל פסח' אור המזרח (תשי"ז חוב' ב') עמ' 9-12, ושם מבאר שיש שני גדרים להלל בע"פ: הלל בבית כחלק מן ההגדה וסיפור יציאת מצרים, ובבית הכנסת – חיוב כללי של אמירת הלל; הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם ח"ג סי' רס (עמ' קלט-קמא).

זכר למקדש, ברור שאין לברך על הדלקת נרות במסיבה. לפי שני הטעמים הראשונים ייתכן לכאורה שיש לברך: אם במסיבה יש אנשים שאינם יודעים או אינם רגילים להדליק נרות חנוכה, הדלקה זו תוציא אותם ידי חובתם,¹¹ ובוודאי שיש בהדלקה זו משום פרסומי ניסא.

הרמ"א בוודאי פסק כדעת ריב"ש, שכן הוא כתב בפירוש (בניגוד לכלבו): 'ואין אדם יוצא בנרות של בית הכנסת, וצריך לחזור ולהדליק בבית'; ולפי"ז עיקר הטעם של הדלקת הנרות בבית הכנסת הוא משום פרסומי ניסא. השו"ע לעומת זאת לא גילה דעתו באשר לשאלה אם יוצאים ידי חובה בהדלקת הנרות בבית הכנסת ולכל הפחות מי שאינו בקי, וגם בבית יוסף (סי' תרעא) הוא מזכיר הן את דברי הכלבו והן את דברי הריב"ש. עם זאת ברור שהטעם העיקרי של המנהג הוא משום פרסומי ניסא, שכן כך כתב בשו"ע (ושם): 'ומברכין [בבית הכנסת] משום פרסומי ניסא'.

לאור ההסבר שביארנו בדברי השו"ע, בעקבות ביאור הגר"א ושו"ת הריב"ש יש לומר שלא בכל מציאות של פרסומי ניסא – מברכים. יש צורך בשני המרכיבים: המנהג וה'פרסומי ניסא'. ומסתבר כך, שכן אילו הייתי אומר שדי במרכיב אחד, קרי פרסומי ניסא לבד, בכך אני מפקיע את התקנה המקורית שקבעה את הבית כמקומה של ההדלקה.¹² לכן יש לומר שהתקנה המקורית במקומה עומדת, ונוסף מנהג של הדלקה בבית הכנסת, שבא להשלים את החיסרון שנוצר במשך הדורות של מרכיב הפרסומי ניסא להדלקה של הבית.¹³ לפי דעת השו"ע מברכים רק על

11. אמנם עי' לעיל הערה 5, שהמכתם מבאר שהמנהג אינו דווקא להוציא את מי שאינו בקי, אלא הוא מסייע לסדר את הברכות בפני הציבור, וייתכן שזהו עניינו של בית הכנסת דווקא.

12. עי' בספר מועדים וזמנים השלם ו, סי' פט (עמ' קמד-קמו) שמנסה להתמודד עם הבעיה שהדלקת נרות חנוכה לא הוזכרה ב'על הניסים', וכן מדוע בימינו יש נוהגים עדיין להדליק בתוך הבית אף שאין זו שעת הסכנה. כדי ליישב זאת הוא מחדש שמלכתחילה, בבית שני, התקנה הייתה להדליק נרות בבית הכנסת, ורק לאחר החורבן תיקנו חז"ל להדליק כל אחד בביתו. אך בכך נהפכו היוצרות, שכן ברור שהמנהג להדליק נרות בבית הכנסת לא הוזכר באף מקור קדום, לפני תשובתו של רב האי גאון (לעיל הערה 1) ולפני חכמי פרובנס המוזכרים בהערה 2. מוכח הן מדברי המשנה ב"ק פ"ו מ"ו והן מדברי הגמ' שבת כא ע"ב, שהתקנה המקורית הייתה הדלקת הנרות על פתח הבית מבחוץ.

13. גם אם נאמר שלא כדעת הריב"ש, והדלקת הנרות בבית הכנסת אינה המשך של המציאות בגלות 'ובשעת הסכנה מניחו על שלוחנו ודי', יש לומר שעל ידי המנהג של ההדלקה בבית הכנסת רצו להוסיף מרכיב של פרסומי ניסא לתקנה המקורית של ההדלקה בבית.

מנהגים מיוחדים שעל ידם מממשים את התקנה המקורית, כגון אמירת הלל בבית הכנסת בערב פסח והוא הדין גם בהדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת, וכאמור מנהגים אלה מתקיימים דווקא בבית הכנסת.¹⁴ גם לדעת הרמ"א שפוסק כריב"ש, מברכים על הדלקת הנרות בבית הכנסת מפני שהוא 'מנהג ותיקין', וזה מתקיים דווקא בבית הכנסת. לאור הנ"ל אין לברך בהדלקת נרות במסיבה אף שיש בה את המרכיב של פרסומי ניסא, ולכן ידליק ללא ברכה. ויש הציעו להתפלל תפילת ערבית מיד לאחר הדלקת הנרות, ולברך על ההדלקה, כדי שידמה להדלקת נרות בבית הכנסת.¹⁵

14. וכן הסיקו פוסקים רבים: שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' סה; שו"ת ציץ אליעזר חי"ג סי' סט ד"ה ועוד; שו"ת שבט הלוי ח"ד סי' סה; אז נדברו ח"ו סי' עה (בני ברק תשל"ד, עמ' קלו) בשם הגרש"ז אויערבאך, אף שהר"ב זילבר עצמו (ח"ה סי' לז, שם עמ' עט) סובר שאפשר לברך על הדלקת נרות לרבים מחוץ לבית כנסת; והגר"ע יוסף, שו"ת יביע אומר ח"ז או"ח סי' נז, נוטה להסכים לכך משום פרסומי ניסא.
15. שו"ת יביע אומר שם.

הרב יהודה הלוי עמיחי

מסיק שמן שלא כדין

שאלה

לאחרונה מסק אחד מהתושבים זיתים מעצי הזית ביישוב שהם הפקר ושלח אותם לבית בד שהפיק מהם כ 50 ליטר שמן. המוסק לא הצטרף לאוצר בית דין. השאלות לעיון:

- א. האם ניתן ליהנות משמן זה?
- ב. האם ניתן למוכרו בהבלעה ודמי עבודה, בקבוקים, וכד'?
- ג. האם אפשר לחלקו במתנה?
- ד. האם צריך להודיע לנהנים משמן זה שהמסיק היה באופן זה?

א. איסור קצירה ובצירה

1. דעת הרמב"ם

יש לדון האם מסיק זיתים שהופקו מהם 50 ליטר שמן הוא אסור או מותר, העצים הם הפקר כמבואר בשאלה, וא"כ יש לדון האם יש כאן איסור קצירה ובצירה.

הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד הל' כב-כג) כתב:

"הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה, שנאמר: ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה. וכיצד עושה? תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל

מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה".

הרמב"ם בהלכה הדנה באיסור בציר בשביעית (הלכה כב) לא ביאר מהו האיסור לאסוף כדרך שאוסף כל שנה, אלא סתם את הדברים שאסור לעשות כדרך הבודרים. לאחר מכן (הלכה כג) הרמב"ם דן על צורת העיבוד של הפרי, ייבושו, כתישתו, אבל לא מזכיר את דרך הבציר. ונשאלת השאלה מהו האיסור כדרך שאוסף כל שנה? צריך לומר שהרמב"ם כבר כתב את צורת הבציר בדיני הקציר של התבואה והחיטה, שהרי הקציר הוא בתבואה ואילו בציר הוא בפרי, ואמנם בהלכות קצירה הרמב"ם (פ"ד ה"א) כתב:

"וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל".

אנו לומדים מדברי הרמב"ם שיש איסור לקצור כמות גדולה שהיא כל השדה, ולא הותר אלא מעט מעט.

הרמב"ם לא חילק האם השדה מופקרת או לא, ומשמע שהרמב"ם הבין שבכל שדה יש איסור קצירה ובצירה, בין אם השדה שמורה או מופקרת.

2. דעת הר"ש

המשנה בשביעית (פ"ח מ"ו) אומרת:

"תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל קוצה אותם בחרבה, אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ואין עושין זיתים בבד ובקוטב אבל כותש הוא ומכניס לבודידה. רבי שמעון אומר אף טוחן הוא בבית הבד ומכניס לבודידה".

על המשנה כתב הירושלמי:

"את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור, מן השמור בארץ אין את בוצר, בוצר את מן המובקר, לא תבצור כדרך הבודרין. מיכן אמרו תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל קוצה הוא בחרבה, אין דורכין ענבים בגת אבל הוא

דורך בעריבה, אין עושין זתים בבי ובקוטבי, ורבותינו התיירו לעשות בקוטבי".

מלשון הירושלמי וכן מופיע בתו"כ (בהר פרשה א אות ג) שאיסור הקציר והבציר הוא רק בשמור אבל בהפקר אין איסור של קציר ובציר, ויכול לקצור ולבצור כדרך הקוצרים והבוצרים.

כדעה זו כתבו הר"ש והרא"ש (פ"ח מ"ז) ועוד מפרשים, (צויינו בשבת הארץ פ"ד הכ"ב הערה 8). ולפי הסבר זה בעצי הפקר אין חובה כלל לקצור ולבצור מעט מעט, אלא אפשר אפילו הרבה, מכיון שהתורה אמרה "את ענבי נזיריך לא תבצור" אבל של הפקר אין איסור לבצור ולקצור.

3. במקום שאין בעלים

העולה לנו שלכאורה שאלת קצירה בשינוי וכמות מועטה בשדה הפקר היא מחלוקת ראשונים, כאשר לרמב"ם וסיעתו אסור ואילו לר"ש וסיעתו יש מקום להקל בכך.

בעל פאת השלחן (סי' כב ס"ק א) הביא שגם הרמב"ם סובר שאין חיוב שינוי במופקר, ורק בשמור יש חיוב שינוי. ואפילו אם נסביר כפי פשוט לשון הרמב"ם שגם בהפקר יש איסור של קציר ובציר, היינו כאשר הבעלים קוטפים בשדה שלהם שהופקר בשביעית הרי שקצירתם מגלה שאין הפקדם הפקר, שהרי הם קוצרים בו כדרך הקוצרים והבוצרים, אבל בשדה שידוע לכל שאין לה בעלים, ובאו אנשים אחרים וקצרו בכמות גדולה כאן נראה שגם הרמב"ם יודה שאין איסור בדבר, שהרי הרמב"ם דייק בלשונו "כדרך שאוסף כל השנים" דהיינו הבעלים אין להם לאסוף אבל אחרים אינם כלולים באיסור זה, ובדאי בשדה שהיא לעולם של הפקר, ואין לה בעלים כלל, ואיננה הפקר בשביל השביעית, אלא הרי זה כשדה הקדש, וא"כ נראה שבשדה כזאת אין הקציר מראה בעלות כלל, ולכן אין בו איסור אפילו בכמות גדולה. ועיי' חזו"א סי' יב ס"ק ו שהסתפק בכך, שמא לעניין איסור קציר ובציר אין כאן, אבל איסור האיסוף למקום אחד, זהו דין גם על אחרים מכיון שנראה כסחורה, וא"כ אפילו משדה הפקר אין להביא כמות גדולה. עוד יש להוסיף שהעצים מפורזים בכל היישוב וא"כ בודאי לא נראה כשדה שיש לה בעלות, וברור שאין בעלים, ועל כן נראה שהכל יודו שאין בנידון זה איסור קציר ובציר.

ב. כמות השמן

המוסקים הפיקו 50 ליטר שמן, הרמב"ם הביא (פ"ד הכ"ד) שהתירו להביא אפילו משדהו כמות של חמשה כדי שמן. אולם הרמב"ם לא ביאר מהו גודל הכד שמותר להביא. המשנה (פ"ה מ"ז) שדנה בגודל הכדים ג"כ לא מפרטת מהם, אולם בעל המשנה ראשונה כתב:

"נראה דכדין אלו היינו חביות כדאמרינן ר"פ המניח, דקארו לחביתא כדא, דאי כדין ממש ודבר מועט היכי שרי למכור עגלה במתני' דלעיל, הרי יכול לטעון מאה כדין, אלא בחביות מיירי וכשיעור הזה אי אפשר להביא בכתף ומביאין בעגלה".

מדברי המשנ"ר עולה שהכדים הם גדולים, והם כחביות, וא"כ חמשה כדים אלו חמש חביות, וברור שבחבית יש לפחות 15-20 ליטר, ואכן במשנת ארץ ישראל, כתבו החוקרים (שמואל וזאב ספראי) שהכדים בארץ ישראל שנמצאו הם לפחות בנפח 15-20 ליטר. וא"כ כמות של חמשה כדי שמן הוא לפחות 75 ליטר. העולה שבנידון דידן שלקטו רק 50 ליטר שמן אין זה עובר על איסור בציר וקציר, שהרי זה פחות מ'מעט מעט', כפי המבואר בדברי הרמב"ם.

ג. השמן שנאסף

על פי דברינו לעיל עולה שהמוסקים את השמן לא עברו על איסור קצירה ובצירה, ואם הם רוצים את השמן לשימוש הפרטי אין כל בעיה. אלא שאנו עומדים בשאלה האם הם יכולים למכור את השמן הזה לאחרים.

הרמב"ם הגדיר את איסור סחורה, באומרו (פ"ו ה"א-ה"ב):

"אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר, ואותן הדמים הרי הן כפירות שביעית וילקח בהן מאכל ויאכל בקדושת שביעית, ואותו הפרי הנמכר הרי הוא בקדושתו כשהיה.

"לא יהיה לוקח ירקות שדה ומוכר, ולא יצבע מקליפי שביעית בשכר, מפני שזה עושה סחורה בפירות שביעית, לקח ירקות לאכול והותיר מותר למכור המותר והדמים שביעית, וכן אם לקט ירקות לעצמו ולקח מהן בנו או בן בתו ומכר ה"ז מותר והדמים דמי שביעית".

מדברי הרמב"ם עולה שאין עושים סחורה בפירות שביעית, אבל מותר לאדם ללקוט לעצמו כמות מועטת, והמכירה במקרה כזה מותרת, אלא שהדמים הם דמי שביעית. האיסור הוא כמבואר (ה"ב) לקחת על מנת למכור, שהרי זה דרך הסוחרים, אבל הלקוט ומוכר מעט אין איסור, כמו כן אם לקט לעצמו פירות ונשארו הרי שאפשר למכור שהרי אין זה דרך מכר, אלא שהדמים הם קדושים בקדושת שביעית. כן למד הגר"א במשנה ופ"ז מ"ג, שמותר ללקוט על מנת למכור, הר"ש למד שאין ללקוט על מנת למכור אלא כאשר אין הוא המוכר אלא בנו מוכר את הפירות, ואז יכול לתת לבן על ידי מתנה והוא ימכור לאחרים, בכל אופן על הדמים יחולו דיני שביעית.

לפי הסבר זה נראה שאם אדם מוכר פירות השביעית, אפילו שלא עשה בהם איסור בקצירה ובצירה ובמסחר, אבל הדמים נתפסים בקדושת שביעית.

ד. אוצר בית דין

נראה שהדרך היחידה לשווק השמן בלא קדושת הדמים על הפירות, היא לעשות אוצר בית דין, וכמבואר בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א-ה"ב) שביית דין יכול לשכור פועלים שיעשו את הקצירה וההבאה לעיר, על מנת שיהיה לציבור אוכל, כן גם בנידון דידן שלא בעל הבית קטף ומסק אלא אנשים אחרים מסקו וסחטו הרי שיש להם הוצאות, ואפילו שלא נתמנו להיות פועלי ב"ד מלכתחילה לקצירה בצירה ומסיקה, אבל כיון שב"ד יכול לקחת פועלים ולשלם שכרם, וזה לטובת הציבור שהכל יהנו מהשמן מוזל, ולא כל אחד יכול ללכת ולמסוק ולדרוך את הזיתים, על כן האנשים מראש מעוניינים בהוצאות אלו, והרי המוסקים עשו לטובת המקום ובשליחותם. על פי זה התשלום הוא עבור הוצאות המסיק והדריכה, ואינם שכר פירות שביעית.

ה. סיכום

בנידון דידן לא נעשה איסור בבצירה ולא בסחיטה, ובודאי אפשר לחלקו ולתתו במתנה, והוא מהודר.

אם רוצים לקבל החזר הוצאות מינימלי, יכולים גם כעת להקים ב"ד שיקח את השמן שנמסק ונסחט בהיתר, ולחלקו לבעלי הבתים, כאשר המחיר יהיה רק עבור הוצאות המסיק והדריכה וההובלה של השמן, וכדי להראות שאין כאן מכירת שמן אלא חלוקתו, יש להזיל מאד את המחיר.

הרב יהודה הלוי עמיחי

תערובות בשמן שביעית

שאלה

בבית בד סחטו זיתים ממספר מקורות, 60 ק"ג זיתים הקדושים בקדושת שביעית, ו-140 ק"ג זיתים שחלקם יש בהם קדושת שביעית, וחלקם זיתי נכרים שנמסקו על ידי ישראל. נשאלת השאלה מה דין השמן הנלקח על ידי היהודי שהביא את 60 הק"ג הקדושים בקדושת שביעית.

א. שיטת הרמב"ם

בעניין תערובת בפירות שביעית כתב הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ז הכ"ב):
"חרובין של שביעית שכבשן ביין ששית או ביין מוצאי שביעית חייב לבער היין, שהרי טעם פירות שביעית בו, זה הכלל; פירות שביעית שנתערבו בפירות אחרות מין במינו בכל שהוא, ושלא במינו בנותן טעם".

לפי דברי הרמב"ם שמן בשמן הוי מין במינו והדין הוא בכל שהוא, שאם נתערב מעט משמן שביעית בשמן של עכו"ם ושאין בו קדושת שביעית לדעת הב"י, וכמנהג ירושלים, א"כ כל התערובת קדושה בקדושת שביעית, ואפילו שהרוב הוא מזיתי עכו"ם, שהרי בשביעית כל שהוא מקדש.

הרמב"ם הרחיב את דבריו בהלכות מאכלות אסורות (פט"ז ה"ח) וז"ל:

"פירות שביעית אע"פ שאם נתערבו במין בכל שהוא ושלא במין בנותן טעם, אינן בכלל איסורי תורה שאין אותה התערובת אסורה, אלא חייב לאכול כל התערובת בקדושת שביעית כמו שיתבאר במקומו".

והראב"ד השיג:

"אלא חייב לאכול התערובת וכו'. א"א ויש ביעור אחר בפירות שביעית שהוא לשריפה או לקבורה והוא שיכלה המין האחרון שבאותה הארץ משלש ארצות החלוקות לביעור ואותו זמן בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם".

הרמב"ם הסביר שאין שביעית דין רגיל של דבר הנאסר "בכל שהוא" כדין יין נסך וטבל, שהרי יין נסך אסור בכל שהוא בגלל חומרת ע"ז, וטבל אסור בכל שהוא מכיון שהוא ניתן לתיקון, אבל לגבי שביעית אין איסור בפועל אלא יש כאן חיוב של אכילה בקדושת שביעית.

הרדב"ז (הל' מאכ"א שם) מסביר שדעת הרמב"ם שכל שהוא מחייב בק"ש רק לפני הביעור, ולכן כתב הרמב"ם שחייב לאכלם בקדושת שביעית, אבל לאחר זמן הביעור שכבר אי אפשר לאכלם הרי שהדין הוא שמין במינו ושאינו במינו בנותן טעם, ולזה הסכים הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם.

לפי שיטת הרמב"ם עולה שבנידון דידן שהתערבו זיתי שמן שיש בהם קדושת שביעית עם זיתי נכרים הרי שהכל צריך להאכל בקדושת שביעית. (עיין שבת הארץ פ"ז הכ"ב אות ב סעי' 1).

ב. שיטת הר"ש

כנגד שיטת הרמב"ם שתערובת של פירות שביעית מחייבת בכל שהוא, הרי שהר"ש (פ"ז מ"ז) הסביר שאין מין במינו אוסר במשהו קודם זמן הביעור, ומה שהמשנה אסרה מין במינו במשהו היינו אחר הביעור, אבל קודם הביעור אין איסור משהו במין במינו אלא בנותן טעם, בין במינו ובין בשאינו מינו.

לפי הסברו של הר"ש בנידון דידן אין השמן נאסר אלא א"כ יש בו שמן של קדושת שביעית לפחות בכמות של 1/60. ואז הוא נחשב להיות נותן טעם בכל התערובת וממילא הכל קדוש בקדושת שביעית. (עיין שבת הארץ פ"ז הכ"ב אות ב סעי' 12).

בנידון דידן מדובר לפני שעת הביעור, ומכיון שברור שבכמות שנסחטה יש יותר מששים שמן הקדוש בקדושת שביעית, א"כ כל השמן קדוש בקדושת שביעית. העולה לנו שבין לפי הרמב"ם ובין לפי הר"ש התערובת קודם הביעור קדושה בקדושת שביעית, לפי הרמב"ם כבר "כל שהוא" מקדש את כל התערובת, ואילו לפי הר"ש כיון שיש נותן טעם נתקדשה כל התערובת.

ג. סחיטת זיתים שביעית עם זיתים שאין בהם קדושה

נשאלת השאלה האם היה מותר לתת זיתים הקדושים בקדושת שביעית לסחיטה עם זיתים עכו"ם, שהרי לכאורה מדין תורה כשיש רוב זיתים עכו"ם בטל המיעוט ברוב וממילא הרי זה הפסד פירות שביעית.

האחרונים (עיין מנח"ש ח"א סי' מו, כרם ציון שביעית פי"ג גאון צבי אות א) העלו שאין איסור ביטול קדושת שביעית ברוב של עכו"ם, ולמרות שכעת הפירות אינם קדושים בקדושת שביעית ומותר לסחור בהם, בכל אופן אין זה הפסד פירות שביעית, שהרי הקדושה היא פועל יוצא ממעמד הפירות, וכיון שדינית בטלו בפירות עכו"ם א"כ אין כאן קדושה, שהרי הקדושה היא לא דין עצמי שחייבים לאכול בקדושה, אלא שאם יש פירות שביעית יש לאכלם בקדושה, אבל לא שהפרי קדוש מפני עצמו. לכן נראה שאם אין כמות המספקת לסחיטה בבית הבד, אפשר לצרף פירות שביעית ושאינם של שביעית ביחד לסחיטה אחת, למרות שיתכן שיש רוב שפטורים מדיני שביעית כגון של ששית או של עכו"ם, ולמרות שיש ביטול מדין תורה ברוב, בכל אופן אין כאן איסור הפסד פירות שביעית, ובייחוד שאם צריך לשמור בכל קדושת שביעית א"כ אין כאן הפסד פירות שביעית. וכן מוכח מדברי הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ז הכ"ב) שהביא דין כבישת חרובין של שביעית בשמן של ששית, אע"פ שיש בו רק נותן טעם, א"כ לכאורה נראה שאין איסור לעשות יחד שמן מזיתי שביעית וזיתי חולין.

ד. תרומות ומעשרות

בפנינו תערובת שהיא מזיתי קדושת שביעית ומזיתי עכו"ם (הפטורים מקדושת שביעית לדעת הב"י), וכעת גמר מלאכה של הזיתים היא על ידי ישראל בבית הבד, וא"כ צריך להפריש מהם תרו"מ שהרי זיתים עכו"ם שנגמרה מלאכתם על ידי ישראל מפרישים מהם תרו"מ. כדן כל דבר שנגמרה מלאכתו על ידי ישראל שחייב בתרו"מ, וכאן גמר המלאכה הוא בעשיית השמן, וא"כ ברור שיש חיוב תרו"מ בחלק השמן של העכו"ם.

יש להעיר שאפילו לחוששים לשיטת המבי"ט שיש קדושת שביעית בשל נכרים, בנידון שעשו מהזיתים שמן, הרי שגם לדעתם יש להפריש, שהרי כל דבריהם הם רק להחמיר שיש בפירות עכו"ם קדושת שביעית אולם אין זה פוסל מלהפריש תרו"מ כשנגמרה מלאכתם על ידי ישראל ועיין כרם ציון פי"ט סעי' א, עיין חזו"א סי' ט סעי' יח).

בתוצרת שלפנינו יש גם חיוב תרו"מ על השמן מזיתי העכו"ם וגם בתערובת שנוצרה יש קדושת שביעית. ברור שבמצב זה אפילו שיפרישו תרו"מ הרי שיצטרכו לשמור בהם קדושת שביעית, יהיה אסור לשפוך את שמן התרומה, שהרי אין להפסיד פירות שביעית, אלא צריך שיתקלקל מאליו או שיתנהו להדלקה. וצריך להפריש עבור השמן של נכרים בלבד. ונראה שכיון שבלח יש בילה ורא"ש הל' חלה סי' ו' הוא צריך להפריש תרומות ומעשרות לפי שיעור פירות הנכרי בתערובת.

סיכום:

נראה שבנידון דידן שהתערבו זיתים שיש בהם קדושת שביעית עם זיתים של נכרים ונעשה מהם שמן, הרי שיש לנהוג כדלהלן:

1. כל השמן יש בו קדושת שביעית.
2. צריך להפריש תרומות ומעשרות מכל השמן לפי כמות השמן שמקורו מנכרי.
3. אף בתרומות משמן הנכרים יש לשמור קדושת שביעית.

הרב יעקב אפשטיין

דין ערלה בענף העולה מאילן שיבש*

שאלה

עץ מת וגזעו יבש עד גובה פני הקרקע, והנה עלה ענף מהשורשים שמתחת לארץ והוא מתפתח לעץ, האם צריך לספור לו שנות ערלה מחדש, ואם כן האם מדאורייתא. כמו"כ מה הדין אם יוצא מהגזע ומה דינו אם יוצא למעלה מטפח מפני הקרקע?

תשובה

א. נאמר בתוספתא (ערלה פ"א ה"ד):

"אילן העולה בין מן הגזע ובין מן השרשים חייב, ר' יהודה אומר: העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור".

וכך הביא זאת בכפתור ופרח (פנ"ד):

"תוספתא (ערלה פ"א ה"ד) אילן העולה בין מן הגזע בין מן השרשים חייב, רבי יהודה אומר: העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור".
וכן הרישא של הבריתא הובאה בספר יראים (סל' עה): "ותניא בתוספתא אילן העולה מן הגזע מן השרשים חייב בערלה" (ועי"ש בתועפות ראם אות יד שברר את הסוגיא).

וכן המאירי (ב"מ קיח ע"ב) באר:

"וכן לענין ערלה אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה אפילו בסמוך לקרקע הרבה הואיל ורואה פני חמה הרי הוא כאילן ראשון ואם אילן

ראשון אינו ערלה אף זה אינו ערלה, והיוצא מן השרשים הרי הוא כאילן בפני עצמו".

ג. במסכת בבא מציעא (ק"ח ע"ב-ק"ט ע"א) נאמר:

"דתניא: היוצא מן הגזע ומן השרשין - הרי אלו של בעל הקרקע, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מן הגזע - של בעל האילן, ומן השרשין - של בעל הקרקע. ותנן נמי גבי ערלה כי האי גוונא: אילן היוצא מן הגזע ומן השרשין - חייב בערלה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר מן הגזע - פטור, מן השרשין - חייב".

וא"כ בתלמוד הגירסא בדברי ר' יהודה הפוכה מאשר בתוספתא. בחסדי דוד (על התוספתא) תיקן את הגירסא וגרס: "ר' יהודה אומר העולה מן הגזע פטור מן השורשים חייב". וכן תיקן את הגירסא בחזון יחזקאל. וטעמא דמסתבר משום שהיוצא מן הקרקע הוא כביכול אילן חדש, ואילו היוצא מן הגזע הוא המשכו של האילן הקודם.

אבל בתוס' רי"ד בב"מ גרס כגירסת התלמוד לפנינו ולא כגירסת התוספתא. וכן בספר האשכול (הל' ערלה) כתב:

"גרסי' בסוף פרק הבית והעליה ותנן נמי גבי ערלה כהאי גונא אילן היוצא מן הגזע ומן השרשין חייב בערלה דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר מן הגזע חייב, מן השרשין פטור".

ג. הרמב"ן גרס בברייתא של ערלה (בב"מ וכן בגיטין כב ע"א) כי **לר"מ פטור מערלה הן העולה מן הגזע והן העולה מן השורשים**, ואילו לר' יהודה מן הגזע פטור ומן השורשים חייב. והסביר דעת ר"מ כך:

"והתם אפילו גבי ערלה טעמא אחרינא הוא משום דכיון שהוא יוצא במקום שאינו חייב בערלה שהוא עיקר השורש של אילן ישן פטור הוא דלאו נטיעה דחייב הוא אע"פ שיונק ממקום אחר".

וכן האור זרוע (ח"א, הלכות ערלה חדש ושביעית ס' שכז) כתב כגירסת הרמב"ן:

"תניא בתוספתא אילן העולה בין מן הגזע בין מן השרשים פטור. פי' פטור מן הערלה פי' בערוך כל גוף האילן מן הארץ ולמעלה נראה לעין וחמה זורחת עליו זהו גזע וכל שטמון בארץ ואין חמה זורחת עליו זהו שורש, ומיירי באילן זקן שעברו עליו שלש שני ערלה אבל אילן העולה מן הגזע ומן השרשים של אילן שלא עברו עליו שלש שני ערלה חייב בערלה".

עומדות לפנינו כמה גירסאות בתוספתא עצמה וכמה בתלמוד במס' ב"מ. ונראה שיש להתייחס לגירסת התלמוד כעדיפה כיון שהוא נלמד הרבה יותר מן התוספתא בצורה ישירה, ולכן נפלו בו פחות טעויות. ונראה ששתי הגירסאות בש"ס ב"מ הושו בדעת ר' יהודה שמן הגזע פטור מערלה ומן השורשים חייב בערלה, וחלקו בשיטת ת"ק (ר"מ) האם השווה עולה מן הגזע לעולה מן השורשים – לחייב בערלה או השווה את שני המצבים לפטור. ולכן אם פוסקים כר"י אין מחלוקת ביניהם אולם אם פוסקים כר"מ חלוקים ביניהם מן הקצה אל הקצה.

מצד פסיקת ההלכה נראה שהלכה צריכה להיות כת"ק אם הדעה מובאת כסתומה. אולם אם המחלוקת היא בין ר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה ועירובין מו ע"ב.

ד. הרמב"ם (הל' מעשר שני ונטע רבעי פ"י הי"ט) פסק: "אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה, מן השרשים חייב"...

ובכפתור ופרח (פנ"ד) תמה על הרמב"ם עפ"י גירסתו בתוספתא: "והר"ם כתב (מע"ש פ"י הי"ט) אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה מן השרשים חייב בערלה, הרי שהוא ז"ל סותר לת"ק והפך לר' יהודה". היינו לפי גירסת התוספתא שלפני הכפ"פ עולה כי הרמב"ם אינו כאף שיטה. וכן הכסף משנה העיר על הרמב"ם:

"אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה מן השרשים חייב. תוספתא אלא ששם שנויה בסגנון זה: אילן העולה בין מן הגזע בין מן השרשים חייב רבי יהודה אומר העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור ורבינו גירסא אחרת היתה לו ששנוי בה בדברי ת"ק מן הגזע פטור מן השרשים חייב. ובפרק המוכר פירות (ב"ב פב) פירשו רואה פני חמה זהו גזע שאינו רואה פני חמה זהו מן השרשים".

וכתב על דבריו בהגהות מחנה אפרים על הרמב"ם:

"משמע מדבריו (=של הכס"מ) דרבינו (=הרמב"ם) פסק כת"ק לפי גירסת רבינו וזה אינו דבהדיא אמרו סוף פ' הבית והעליה 'ותנן נמי ערלה כה"ג אילן היוצא מן הגזע ומן השרשים חייב בערלה דברי ר"מ, ר"י אומר מן הגזע פטור ומן השרשים חייב הרי דא"א לגרוס כמ"ש הוא ז"ל ורבינו פסק כר"י". (והופך דברי ר' יהודה כחסדי דוד וכו').

היינו המחנ"א מעיר שא"א להסביר ככס"מ שהיתה לרמב"ם גירסא בה דברי ר"מ הם כר' יהודה, שכן מן הגמרא בב"מ מוכח שלא כך.

ה. בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' קפה) ענה להג"ר ישעיה פיק מברעסלי:
 "מה שהגיה בתוספתא מסכת ערלה אילן העולה בין מן הגזע בין מן
 השרשים חייב, ר' יהודה אומר העולה מן הגזע חייב ומן השרשים
 פטור. והיה קשה לו דדברי ר"י כלפי לייא דודאי מן השרשים יותר
 ראוי להתחייב. ועפ"ז הגיה מעלתו הנוסחא בתוספתא כמו שהוא
 בב"מ דף קי"ט אילן היוצא מן הגזע ומן השרשים חייב דברי ר"מ ר"י
 אומר מן הגזע פטור ומן השרשים חייב. ועפ"ז התפלא הפלא ופלא
 על הכ"מ פ"י מהלכות מ"ש ונ"ר: הנה אהובי לא כן אנכי עמדי ולא
 היתה תמיהת הכ"מ על הרמב"ם על שפסק להחמיר מן השרשים
 יותר מן הגזע שהוא נגד התוספתא דודאי גם הכ"מ ראה הנוסחא
 בב"מ שמן השרשים חמור וזה ודאי ט"ס בתוספתא אלא דאכתי אף
 אם נהפך הנוסחא בתוספתא בדברי ר"י כמו שהוא בגמרא אכתי
 קשה כיון דר"מ שנוי בלשון ת"ק סתם ור"י שנוי בלשון יחיד ר"י אומר
 כו' א"כ אין הלכה כר"י דאף דלפי כללי הש"ס הלכה כר"י נגד ר"מ
 אבל לא במקום ששנוי ר"מ בלשון סתם. ובזה לא העלה ארוכה
 ממסכת ב"מ דאף דשם הובא הברייתא שמסיים דברי ר"מ מ"מ מאן
 יימר דלאו ברייתא אחרייתא היא ובברייתא זו שבתוספתא סתם
 כר"מ. ואם תרצה לומר לו יהי כן מ"מ כיון שהביא הגמרא ברייתא
 ששנוי דברי ר"מ ולא הביא ברייתא זו שבתוספתא ש"מ שזו
 שבתוספתא אינה עיקרית. זה אינו דבגמרא הוצרך להביא ר"מ ור"י
 מפורשים משום דקאי אדלעיל דקאמר ותניא נמי גבי ערלה כה"ג
 ובפרט לפי הנוסחא ואזדו לטעמייהו ולעולם ששני ברייתות נינהו וכיון
 דר"מ שנוי כאן בלשון ת"ק הוי ליה להרמב"ם למפסק כמותו ועל זה
 קאמר הכ"מ שבנוסחת הרמב"ם היה שנוי ברישא מן השרשים חייב
 ומן הגזע פטור וכוונתו דדברי ר"י שנויים בלשון ת"ק ובסיפא מסיים
 ר"מ אומר בין מן השרשים ובין מן הגזע חייב. זה הנלע"ד כוונת
 הכ"מ ולא העלים עין מנוסחא דב"מ כלל".

א. בחסדי דוד (שם) כתב:

"והרמב"ם פסק כר' יהודה עפ"י המחלוקת בספ"ק דשביעית מ"ח:
 אילן שנגמם והוציא חליפין מפח ולמטה כנטיעה מטפח ולמעלה

כאילן דברי ר' שמעון, ובירושלמי העמידו דעת ר' שמעון כשיטה ולחכמים דינה כנטיעה רק משיגום מן הארץ. והרמב"ם פסק כחכמים התם שם בשיטת ר' יהודה הכא".

היינו הרמב"ם לא פסק עפ"י הבריתא אלא פסק כר' יהודה משום המשנה המסייעת לשיטת ר' יהודה במס' שביעית.

עכ"פ להלכה נראה שהתקבל פסקו של הרמב"ם שהעולה מן השורשים חייב בערלה ומן הגזע פטור מערלה.

‡. לגבי אילן שנכרת והעלה ענף חדש פסק הרשב"א בתשובה (ח"ג ס' רלז):

"כל שנגמם מעם הארץ, חייב בערלה; שכן שנינו שם (שביעית פ"א מ"ז): אילן שנגמם, והוציא חליפין: מטפח ולמטה כנטיעה, מטפח ולמעלה כאילן, דברי ר' שמעון; ומאי דקאמר: כנטיעה, היינו לכל מילי, בין לעבודה של שביעית בין של ערלה, וכן פירש רבינו שמעון ז"ל שם. וזה שאמרו בירושלמי: דר"א בן יעקב ור' שמעון אמרו דבר אחד. ומכאן למד הרמב"ם ז"ל מה שכתב: האילן שנקצץ, חייב בערלה; ונקצץ מעם הארץ קאמר. ומסתברא, דדוקא נגמם עם הארץ, הא נשאר ממנו אפילו פחות מטפח, אין חייב בערלה, דר' שמעון ור"א בן יעקב הוא דאמרו: פחות מטפח, ולומר: דפחות מטפח, כאילו נגמם מעם הארץ. ולית הלכתא כותייהו, שהרי אמרו בירושלמי: דתרווייהו אמרו דבר אחד, והוה להו כחיד, ולא קי"ל כוותיהו, אלא קי"ל כרבנן, דאמרי: עד שיגמם עם הארץ, כדאיתא בירושלמי. וכ"ש, אם אינו רואה פני החמה, שנוהגת בו ערלה מפני מראית העין, ולא כמו שכתבת; דלא נחלקו עליהם חכמים, אלא כשנשאר על פני קרקע קצת, אע"פ שהוא פחות מטפח, הא כשנגמם מעם הארץ, שלא נשאר ממנו כלום, מודים חכמים שהוא כנטיעה; וכ"ש, היוצא מן השרשים המכוסים בקרקע. ומיהו, מה שהבאת עליה היא דהקונה אילן, לא מן השם הוא זה".

וכן נראה מפסיקת השו"ע (יר"ד ס' רצד ס"ח): "אילן שנקצץ וחזר וגדל מהשורש, אינו חייב אלא אם כן נקצץ מעל הארץ, ומונין לו משעת קציצה. אבל אם נשאר ממנו כל שהוא, פטור".

וע"ש בסכ"א שפסק השו"ע שנטיעה נמוכה מטפח חייבת לעולם בערלה משום מראית עין אבל אם כל הכרם כד פטורה. ובביאור הגר"א שהכריע עפ"י סוטה מג ע"ב.

ועל' ברכ"י ויר"ד סי' רצד אות י' שהעיר על הקושי ברמב"ם ומהר"י קורקוס שהתקשה בו. ועל' חזו"א (ערלה סי' ב אות ה) שפסק שהמרכיב ע"ג שורשים חייב במניין ערלה מחדש, והמרכיב ע"ג גזע פטור.

הרב אהוד אחיטוב

תרו"מ מגידולי מצע מנותק וגידולי חול בחממה

הקדמה:

אחת השאלות שהתעוררה במוצאי השמיטה הקודמת (ה'תשס"ב) בגוש קטיף ת"ז - היתה שאלת הפרשת תרו"מ מתערובת של גידולי חול וגידולי מצע מנותק. תופעה זו היתה שכיחה בעיקר בגידולי עלים ללא חרקים, אשר בשנת השמיטה גדלו במצע מנותק בתוך חממה, ולאחר השמיטה הורחבו שטחי הגידול וחלק מהגידולים נעשו על קרקע חולית שבתוך החממה. מטבע הדברים נוצר מצב שחלקאי אחד קטף ושיווק לבית האריזה באותו משלוח, מין ירק אחד כשחלק מהכמות גדלה במצע מנותק וחלקה על הקרקע של החממה. השאלה היא האם מותר להפריש לכתחילה מתערובת כזו?

א. חובת הפרשת תרומות ומעשרות מגידולי מצע מנותק

כידוע חלק מסוגי גידולי הקרקע חייבים בהפרשת תרו"מ מן התורה בזמן שכל ישראל יושבים על אדמתם¹, וחלקם חייבים רק מדרבנן². אולם לעתים גם סוגי

* עי' בספר התורה והארץ ח"א במאמרו של הרב יואל פרידמן.
1. בזמן הזה עדיין חובת הפרשת תרו"מ גם בארץ ישראל היא מדרבנן - "ביאת כולכם" מן התורה כמבואר ברמב"ם (הל' תרומות פ"א הכ"ז) שכתב: "שאיין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם שנאמר כי תבואו ביאת כולכם כשהיו בירושה ראשון' וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישיית...".
2. לדעת רוב הראשונים החיוב מן התורה הוא רק על דגן יין ושמן, ויש הסוברים שהחובה

הגידול החייבים מן התורה באופן עקרוני, אם הם גדלו בצורת גידול מסוימת או במקום מסוים, התורה לא חייבה להפריש מהם תרו"מ, אך מדרבנן קיימת חובה להפריש מהם. אולם אם גידלו חיטים באופן שחובת הפרשתם מן התורה, לא ניתן להפריש מהם על חיטים שחובת הפרשתם מדרבנן. אלא צריך לעשות הפרשה נפרדת לכל אחד מהם, כלשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"ה הי"ד):

"אין תורמין מדבר שהוא חייב מן התורה על דבר שהוא חייב מדבריהן ולא מן המחוייב מדבריהן על החייב מן התורה. ואם תרם תרומתו תרומה ויחזור ויתרום".

וביאר הכס"מ (שם) שהלכה זו מבוססת על דין המשנה (דמאי פ"ה מ"י) שאם אדם הפריש תרומה מגידולי עציץ שאינו נקוב על גידולי עציץ נקוב או על גידולי קרקע – ההפרשה לא חלה, וצריך להפריש פעם נוספת – אף שהתרומה שהפריש אסורה לזרים. טעם הדין הוא משום שלמרות שבפועל שניהם חייבים בהפרשה, אבל באופן יחסי זה נחשב כמפריש מן הפטור על החיוב, היות שגידולי עציץ שאינו נקוב פטורים מהפרשת תרו"מ מן התורה, לעומת גידולי עציץ נקוב החייבים בתרו"מ מן התורה שהרי "עציץ נקוב הרי הוא כארץ" (דמאי שם, רמב"ם שם הט"ז) וגידוליו חייבים בהפרשת כמו גידולי קרקע רגילים. לפיכך לא ניתן להפריש מעציץ שאינו נקוב על גידולים שחובת הפרשתם מן התורה – כיון שזה נחשב כהפרשה מפטור גמור על חיוב גמור – אע"פ שבפועל שניהם חייבים בהפרשת תרו"מ (עפ"י רש"י יבמות פט ע"ב ד"ה שאני הכא, קידושין מו ע"ב ד"ה מן הנקוב על שאינו נקוב), וכך גם פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ה הט"ז).

השאלה היא כיצד לנהוג, כאשר שני סוגי הגידול שחובת הפרשתם מדרבנן, אך יש הבדל בדרגות החיוב שלהם; האם גם במקרה זה אין להפריש מאחד על השני, בשל ההבדל ברמת החיוב שלהם, או שמא כיון שבשני המקרים חובת ההפרשה היא מדרבנן, ניתן להפריש מאחד על השני?

היא גם על ענבים וזיתים (ראה ר"ש שביעית פ"ו מ"א), אך מלשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"א) משמע שהחובה מן התורה כוללת את כל פירות האילן והקטניות, ורק גידולי הירקות חובתם באופן מהותי היא רק מדרבנן, כפי שפסק בהמשך הפרק שם.

ב. הפרשה חלה - חד דרבנן ותרי דרבנן

הסוברים שאין להפריש מלכתחילה משני סוגי חיוב

התייחסות לשאלה דומה במצות הפרשת חלה, מצאנו בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג ח"ד ס' תכג)³ שנשאל האם ניתן להפריש חלה מעיסת ישראל⁴, על עיסה שיש בה תערובת של עיסת ישראל ועיסת נכרים⁵. תשובתו היתה שאין להפריש מזו על זו, וז"ל:

"אף על גב דתרווייהו מדרבנן, מכל מקום כיון שבעיסה שנתערבה יש תרי מילי דרבנן; חדא דחלה זו רק מדרבנן חייבת, ואפילו לא נתערבה, ועוד שנתבטלה ברוב. ואותה עיסה שלא נתערבה אין בה אלא חדא מילתא דרבנן. אין מפרישין מזו על זו כיון דקצת חמורה זו מזו מיחזי כמו מן החיוב על הפטור".

את דבריו הוא מוכיח מדברי הגמ' (מנחות לא ע"א) אשר ממנה משמע שאין להפריש מפירות דמאי על תערובת של טבל וחולין, על אף ששניהם חייבים מדרבנן. וכך כתב ספר התרומה (סג ע"א). ובעקבותיהם הלכו המשנה למלך (הל' תרומות פ"ה הי"ז), וכן כתב החכמת אדם (שער מצות הארץ פ"ט סעי' ט).

הכפתור ופרח (פ"ד, הוצאת בית המדרש להלכה בהתיישבות עמ' לח) נקט כדעה זו אך בשינוי לשון, כשכתב: "יזהר שלא יפריש משל גויים על של ישראל אם אפשר אף על גב דשניהם דרבנן שייך לאסור כמו כן מן החיוב על הפטור". דייקו מכך האחרונים, שלדעתו הפרשה מתרי דרבנן על חד דרבנן תופסת, רק שלכתחילה יש להימנע מכך⁶.

3. תשובה זו הובאה גם בב"י (מהדורת הטור השלם יו"ד ס' של אות ו בשם "מצאתי כתוב").
4. שכידוע חייבת בהפרשה מדרבנן באופן ודאי גם בחו"ל; משנה (חלה פ"ד מ"ח): "שלוש ארצות לחלה...", וכך נפסק בשו"ע (יו"ד ס' שכב סעי' ג).
5. גם עיסה זו חייבת בהפרשה מדרבנן בשל העובדה שבחלק של ישראל יש כמות בצק החייבת בהפרשה שהם מ"ג ביצים וחומש ביצה, למרות שעיסת הנכרי מהווה את רוב העיסה, כפי שנפסק בשו"ע (יו"ד ס' של סעי' ג).
6. כנראה שזו גם דעת המהר"ם מרוטנבורג שאין לעשות כן רק לכתחילה, שהרי כתב שזה "מיחזי כמן הפטור על החיוב", משמע שזה רק נראה כך, אך באמת אין מן הפטור על החיוב. כמו כן יתכן לומר שכוונת הכפתור ופרח (עי' במהדיר לכפתור ופרח שם הע' 126 וכן

1. הבחנה בין תרומת ידק בימינו לבין תרומת פירות או דגן תירוש ויצהר

בספר תורת הארץ (פרק ד ס' יא-יב) האריך להוכיח שאין להשוות בין הפרשה מעציץ שאינו נקוב שלא מועילה אף בדיעבד, היות ששם מדובר דווקא בגידולים החייבים מן התורה באופן עקרוני ולכך כאשר מפריש מעציץ שאינו נקוב על עציץ נקוב הוא מפריש מחיוב דרבנן על חיוב דאורייתא. אך הפרשה מדברים שחייבים מדרבנן מכל מיני סיבות, גם אם הוא מפריש משאינו נקוב על הנקוב הדבר מועיל ולכל היותר אין לעשות כן לכתחילה לסוברים שאין להפריש מתרי דרבנן על חד דרבנן, אך ודאי שבדיעבד זה מועיל.

מפשט דבריו של תורת הארץ משמע שהמשנה דיברה דוקא על זמן שבו קיימת מציאות שחיוב התרו"מ הוא מן התורה, וגם מדובר על פירות האילן לכל הפחות שלדעת הרמב"ם חיובם מן התורה. שאם לא כן יש כאן תרי דרבנן על חד דרבנן. ואף אם נאמר שאכן אמרינן לא פלוג בין זמני החיוב, ובדבר שעיקרו מן התורה ההפרשה לא מועילה אף בדיעבד, זה יכול להיות רק בפירות האילן לדעת הרמב"ם, אך בירק שעיקרו מדרבנן ודאי שאם הפריש מעציץ שאינו נקוב על הנקוב שההפרשה תועיל בדיעבד. אך כאמור מפשט דבריו עולה שאף בפירות האילן הפרשה מעציץ שאינו נקוב על הנקוב אינה מועילה רק כשחיוב הפירות הוא מן התורה.

2. הפרשה מפירות שגדלו בשני איזורי חיוב

המלבושי יו"ט (קונטרס חובת הקרקע ס' יז ד"ה ובה שביארנו) העלה אפשרות שאף אם נאמר שגם בזה"ז המפריש מפירות חו"ל על פירות הארץ אין תרומתו תרומה, מכל מקום ניתן להפריש מפירות שבתחום עולי-בבל על מנת לתקן בכך טבל שגדל בתחום עולי מצרים. היות ששניהם חייבים בתרו"מ מדרבנן, אף שדרגתם חיובם שונה. אך הוא הסתפק שמא אף ההפרשה הועילה לתקן את הטבל שגדל בתחום עולי מצרים, עדיין צריך לתקן את התרומה עצמה - כדין אדם המפריש מן החיוב על הפטור שתרומתו תרומה, אך אסורה באכילה לכהן ובזמן שניתן להיטהר על ידי אפר פרה) עד שיפריש מתוכה על מנת שניתן יהיה לאכלה.⁷

במשפטי ארץ פ"ח הע' ל) בלשונו "אם אפשר", באה ללמדנו שלעיתים ניתן להפריש כן לכתחילה, ועי' עוד חלת לחם (פרק ד).

7. יש לציין שלמעשה כיום לא מפרישים פעם שניה על התרומה עצמה במקרים כאלו,

אולם מה שהסתפק המלבושי יו"ט, פשיטא ליה לחזו"א (שביעית סי' ג ס"ק יח ס"ק כ וס"ק לב) שהדבר מועיל. ולדעתו אף שלא ניתן להפריש מגידולי חו"ל על גידולי הארץ, מכל מקום ניתן להפריש מגידולי ארץ ישראל שמצפון לכזיב (עולי מצרים) על אלו שמדרום לכזיב (עולי בבל)⁸.

ביאר דבריו בדרך אמונה (תרומות פ"א ה"ח ד"ה מהיכן) ששתי דרגות החיוב בהפרשה מעציץ שאינו נקוב על הנקוב בזה"ל, הן צירוף של שתי גזירות שונות⁹, לפיכך זה נראה כתרי דרבנן, ואין להפריש גם בזה"ל משאינו נקוב על הנקוב. לעומת זאת הפרשה מגידולי תחום עו"מ על גידולי תחום עו"ב בזה"ל אינה בעייתית, כיון שלאחר חורבן ביהמ"ק השני בטלה קדושת הארץ וחכמים הוסיפו לה חיוב מחודש הכולל בתוכו גם את תחום עו"מ וגם את תחום עולי בבל, שבין כך היה חייב מדרבנן, ממילא זה נראה כחיוב אחד, וניתן להפריש מעו"מ על עו"ב. אולם בכרם ציון (הלכות פסוקות פ"א הט"ז) נפסק שאין להפריש גם מאיזורי חיוב שונים בהסתמך על חששו של המלבושי יו"ט (שם).

3. הסוברים שניתן להפריש לכתחילה משתי דרגות חיוב דרבנן

לעומת השיטות הנ"ל סובר הטורי אבן (מגילה יט ע"ב ד"ה ר"י מתיר בקטן) שניתן להפריש מלכתחילה מחיוב שהוא בדרגת "תרי דרבנן" על "חד דרבנן". ונראה שניתן להביא ראיה לשיטתו מדברי הגר"א (וי"ד סי' שלא ס"ק טז). הגר"א (שם) כתב שהשו"ע לא הזכיר שחיוב תרו"מ בתבואת נכרים שנתמרחח על ידי ישראל הוא רק חיוב דרבנן¹⁰, כיון שבלא"ה חיוב הפרשת תרו"מ בזה"ל לדעת השו"ע (וי"ד סי' שלא סעי' ב) הוא מדרבנן. הקשה על כך בשו"ת אחיעזר (חיו"ד סי' לט ס"ק ט

היות ובלאו הכי כהנים לא אוכלים תרומה כיון שאין אפר פרה לטהרם. אך בנוגע לחלת חו"ל שלדעת מרן גם בזה"ל רשאים לאכלה "כשאינו טומאה יוצאת מגופו של הכהן", יש נפק"מ לחידושו של המלבושי יו"ט (שם).

8. החזו"א (דמאי סי' יב ס"ק יט ד"ה הא דאין מעשרין משל לקוח).

9. כיוון שחיוב ההפרשה מגידולי עציץ שאינו נקוב הוא רק גזירה שמא יבואו לאכול בלא הפרשה מעציץ נקוב, לעומת זאת החיוב להפריש בזה"ל תרו"מ - הוא כמו ביחס לכל המצוות התלויות בארץ שלדעות מסוימות כולן נוהגות בזה"ל רק מדרבנן, ולדעת חלק מהפוסקים בחלקן נוהגות מדרבנן.

10. משום "בעלי כיסין" דהיינו עשירים שיעבירו גידולים לבעלות נכרים על מנת להפטר מתרו"מ.

ד"ה והנה) "ולכאורה איכא נפק"מ לגבי הפרשה מזה על פירות אחרות דהוי כמפריש מתרי דרבנן על חד דרבנן...?"

אלא שצריך לומר שאכן הגר"א לא הביא חילוק זה, כיון שלדעתו ניתן להפריש מתבואת נכרי שנתמרחח על ידי ישראל על תבואת ישראל גמורה.

המעדני ארץ (תרומות פ"א הי"ג אות ו) הביא ראיה זו אך דחה אותה. לדעתו לא בכל מקום מציין השו"ע אם חיוב ההפרשה עיקרו מדרבנן, או שלא - למרות שלעיתים יכולה להיות מכך נפק"מ. זאת משום, שהשו"ע לא נחית לכל הנפק"מ שיכולות להיווצר מדינים מסוימים¹¹.

נידון דומה דנו בו הפוסקים הוא בנוגע לשאלה האם קטן שהגיע לחינוך יכול להוציא ידי חובה אדם גדול במצוות דרבנן, ויש שרצו להשוות זאת לנידון שלנו.

ג. קטן שהגיע לחינוך - האם פוטר אדם גדול במצוות דרבנן

1. קריאת מגילה על ידי קטן

מצות קריאת מגילה היא כידוע מדרבנן, ובכל זאת נאמר במשנה ומגילה יט ע"ב: "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, רבי יהודה מכשיר בקטן". ביארו התוס' (שם ד"ה ורבי יהודה) במסקנתם שמדובר בקטן שהגיע לחינוך, שאף שהוא חייב בקריאת מגילה מדרבנן מדין חינוך, מכל מקום אינו יכול להוציא גדול ידי חובה, אף שהוא חייב בה רק מדרבנן. סברתם היא שכיון שבנוגע לילד שהגיע לחינוך אפילו במצוות דאורייתא הוא מחויב רק מדרבנן ("חד דרבנן"), וכשמדובר על מצוה שבמהותה היא מדרבנן אזי דרגת חיובו היא פחותה יותר ("תרי דרבנן"). לעומת זאת אצל גדול בכל המצוות הוא חייב מהתורה, ובמצוה שבמהותה היא מדרבנן דרגת חיובו מדרבנן גבוהה יותר ("חד דרבנן") משל הקטן¹².

מאידך, דעת בעל העיטור (הובא בטור הל' מגילה או"ח סי' תרפט) שקטן יכול להוציא גדול ידי חובה בקריאת מגילה, ומשמע שהוא פסק כדעת רבי יהודה, ואינו סובר את

11. לדעתו הוכחה שהשו"ע חושש לכך ניתן להביא מכך שפסק השו"ע (ויו"ד סי' שלא סעי' סא) ש"אין מעשרין מן הלקוח על מה שגדל בשדהו...".

12. לדעתם יתכן מצב בו הקטן יוכל להוציא ידי חובה את הגדול בברכת המזון, כגון במקרה בו "הקטן אכל כדי שביעה דהוי חיובא דאורייתא וליכא אלא חד דרבנן, ומפיק האב שלא אכל אלא שיעורא דרבנן". ועי' בנידון גם בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' סז).

החילוק שעשו התוס' בין דרגות החיוב השונות – זאת משום שלדעתו היות ושניהם חייבים בקריאת המגילה מדרבנן, יכול הקטן להוציא את הגדול ידי חובה. למעשה, הרבה מהראשונים נוקטים כדעת התוס' לפחות לכתחילה, כן כתבו הטור (או"ח סי' תרפט) וציין שזו גם דעת אביו הרא"ש וגם דעת הבה"ג, והוסיף הב"י (או"ח סי' תרפט מהדורת הטור השלם סעי' ב ד"ה ומ"ש רבינו) ש"כך נראה שהוא דעת הרי"ף (ו): והרמב"ם (פ"א ה"ב). וכך הוא גם פסק השו"ע (או"ח סי' תרפט סעי' ב) בסתמא בלא לציין את דעת החולקים, ז"ל: "חרש או קטן או שוטה, השומע ממנו לא יצא".

2. הדלקת נרות חנוכה על ידי קטן

גם במצות חנוכה מצאנו מחלוקת דומה בשאלה האם קטן שהגיע לחינוך רשאי להדליק נר חנוכה עבור גדולים שהגיעו למצוות. בנוגע לשאלה זו נקט הטור (אורח חיים סימן תרעה) בלשון חד-משמעית: "ולא ידליקנה חרש שוטה וקטן אבל אשה מדלקת שאף היא היתה בנס וחייבת בה".

אמנם הב"י (מהדורת הטור השלם או"ח סי' תרעה סעי' ג) במקרה זה הביא את מחלוקת הראשונים הנ"ל, ואחר שהביא את דעת האוסרים לצאת בהדלקת ילד שאינו בר-מצוה, הביא את דעת המקילים: "מיהו כתב בעל העיטור (הל' חנוכה קט"ז) דאם הגיע לחינוך מותר **והכל תלוי במנהג** כדאמרינן בירושלמי דמגילה (פ"ב ה"ה) מכאן ואילך התקינו שיהו קטנים קורים לרבים ע"כ".

מסיום דבריו של הב"י בדעת המקילים, נראה היה שהוא נוטה לקבל את דבריהם, אך הדבר קשה לאומרו, שהרי דעת הרי"ף הרא"ש והרמב"ם כדעת האוסרים, ובדרך כלל הוא לא חולק על שיטתם. כך גם מוכח מלשון דבריו בשו"ע (או"ח סי' תרעה סעי' ג) שנקט בסתמא כדעת האוסרים, ורק אח"כ הביא את דעת המקילים בשם יש אומרים, וז"ל:

"...אבל אם הדליקה חרש שוטה וקטן, לא עשה כלום, ואע"פ

שהניחה גדול; ויש מי שאומר בקטן שהגיע לחינוך, מותר".

כך גם הכריע המשנה ברורה (סי' תרעה ס"ק יג) ש"לפי מה שסתם המחבר בסימן תרפ"ט ס"ב, משמע דלמעשה **אין לסמוך שיהיה הקטן יכול להוציא בהדלקתו לגדולים** [אחרונים]."

לאור האמור לעיל ניתן לומר באופן פשוט שדעת השו"ע לפסוק שקטן אינו מוציא ידי חובה את הגדול אף לא במצוות דרבנן.

אולם המשנה ברורה (סי' תרפט ס"ק ו) כתב למעשה שאכן לכתחילה אין הגדולים רשאים להסתמך על קריאת מגילה של קטן שהגיע לחינוך, כפי שאינם רשאים

להסתמך על הדלקת נר חנוכה של קטן. אולם בדיעבד בשני המקרים הם רשאים להסתמך על קריאת הקטן. את דבריו הוא מבסס על כך שבהל' חנוכה הביא השו"ע את דעת המקילים. וז"ל המ"ב (סי' תרפט ס"ק ו):

"והנה לעיל בסימן תרע"ה ס"ג הביא המחבר דיש מי שמכשיר בקטן שהגיע לחינוך שיכול להוציא אחרים בהדלקתו וה"ה לעניין קריאת המגילה ועיין בעקרי דינים שכתב בשם סמא דח"י דבמקום הדחק כשאינן שם אנשים בקיאים במקרא מגילה יכול להוציאם קטן שהגיע לחינוך".

3. הפרשת תרומ' דרבנן על ידי קטן

דוגמא נוספת הקשורה לנידון שלנו היא האם בזמנינו שחובת תרו"מ של כולם היא מדרבנן, רשאי קטן שהגיע לחינוך להפריש תרו"מ ולתקן פירות טבל עבור אנשים גדולים?

ראשית יש לציין שבמשנה (תרומות פ"א מ"ג) נחלקו תנאים בנוגע לשאלה זו אפילו בנוגע להפרשת תרומה מן התורה על ידי קטן. דעת רבי יהודה שהפרשתו מועילה, ואילו לדעת רבי יוסי רק אם הפריש בתוך השנה הסמוכה להיותו בר-מצוה ("עונת נדרים") תרומתו תרומה. אך אם הפריש לפני גיל זה, אין הפרשתו מועלת גם לא בדיעבד – למרות שכאמור הוא מחוייב בהפרשה זו מדרבנן מדין חינוך. להלכה פסקו הרמב"ם (הל' תרומות פ"ד ה"ה) והשו"ע (ויר"ד סי' שלא סעי' לג) כדעת רבי יוסי¹³ ש"קטן שהפריש תרומות ומעשרות **אם הגיע לעונת נדרים תרומתו תרומה. ואפילו בתרומה של תורה**"¹⁴.

לעומת זאת לגבי תרומת קטן שגילו פחות מעונת נדרים פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ד ה"ב) שאין תרומתו תרומה, ומתוך שלא חילק בין תרומה של תורה לתרומה דרבנן – משמע שס"ל שתרומת הקטן אינה תרומה גם כשמדובר על תרומה דרבנן. לאחר כל הדוגמאות הנ"ל, השאלה היא האם ניתן להשוות בין מעמדו של ילד קטן בנוגע להוצאת ידי חובת גדולים במצוות דרבנן ובהפרשת תרו"מ עבורם – או שאין להשוות בין המקרים.

13. ועי' ביאור הגר"א (ויר"ד סי' שלא ס"ק ע"ח) שמציין שרבי יוסי מפרש את דברי ת"ק.

14. הן משום שכך משמעות לשונו בהלכה ש"אם תרם" דהיינו בדיעבד, אזי "תרומתו תרומה", והן כפי שכתב במפורש בשו"ת הרמב"ם (מהדורת בלאו סי' צח).

ד. השוואה בין הוצאה ידי חובה במצוות להפרשת תרו"מ

הלבושי שרד (חידושי דינים סי' קלט, הוב"ד בפתחי תשובה יו"ד סי' שכד) כתב שהפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן" אינה מועילה אף לא בדיעבד. נראה שלדעתו קיימת השוואה בין הדיון האם ביכולת הקטן להוציא את הגדול ידי חובה במצוות דרבנן, לבין השאלה האם ניתן להפריש תרו"מ מדרגת חיוב של "חד דרבנן" על "תרי דרבנן". לפיכך כשם שמצאנו דעת כמה פוסקים הסוברים שקטן אינו מוציא ידי חובה גדולים גם במצוות דרבנן, למרות שאף הוא חייב בהם מדרבנן, הוא הדיון שהפרשת תרו"מ משתי דרגות חיוב דרבנן, אינה יכולה לתקן פירות שחיוב הפרשתם הוא דרגת חיוב אחת של דרבנן.

אכן, נראה שדעת הסוברים שהפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן" מועילה (בדיעבד או לכתחילה) - חולקים על עצם השוואה זו. היות שניתן לומר שדווקא בנוגע להוצאת ידי חובה החמירו חכמים במצוות דרבנן "כעין דאורייתא" - וכשם שבמצוות של תורה קטן שאינו בר חיובא אינו יכול להוציא את הגדולים, כך במצוות דרבנן אינו יכול להוציא את הגדולים - למרות ששניהם חייבים במצוה זו מדרבנן¹⁵.

לעומת זאת כאשר מדובר בהפרשה של פירות שחיוב הפרשתם הוא מדרבנן אף שדרגות חיובן שונות, או הפרשה משתי עיסות משני דרגות חיוב שונות; "חד דרבנן" ו"תרי דרבנן" - ההבדל ביניהם אינו מהותי. לפיכך אף לדעת המחמירים שאין לעשות כן לכתחילה משום מראית העין, מכל מקום בודאי שההפרשה תועיל.

1. הפרשה מגידולי עציצים בחממה על גידולי הקרקע בחממה

בנידון שלנו יתכן שיש צד נוסף להקל - כיון שכל הדיון המובא לעיל הוא רק בהפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן". שם יש מקום להקפיד שלא להפריש מזה על זה מהטעם שביאר הגרצ"פ פרנק זצ"ל (כרם ציון פ"א בגאון צבי ס"ק ב) שדרגת חיוב של "חד דרבנן" נחשבת עדיין בתוך גדרי איסור דרבנן שיש לו עיקר מן התורה, לפיכך לא ניתן להפריש עליה מדרגת חיוב של "תרי דרבנן" שכבר אין עיקרה מן התורה. אולם במצבים בהם דרגות החיוב הן פחותות יותר, כגון: הפרשה מ"תרי דרבנן" על

15. כידוע קיימת מחלוקת בין האחרונים האם חיוב קטן במצוות מגיל חינוך הוא חובה על האב לחנכו, שאז ודאי שהקטן עצמו פטור לגמרי מהמצוות, או חיוב עצמי על הקטן. אך גם אם חכמים חייבו את הקטן במצוות - עדיין ניתן לומר ש"כל דתקון רבנן כעין דאורייתא", ולפיכך הוא אינו יכול להוציא גדולים ידי חובה - אף לא במצוות דרבנן.

שלוש דרגות חיוב של דרבנן ("תלת דרבנן"), ואף דרגות חיוב נמוכות יותר - יתכן שלא החמירו כל כך כיון ששניהם אין עיקרם מן התורה. אולם לפי שכתב המהר"ם מרוטבורג שהובא בב"י (יו"ד סי' של) שהבחנה בין חד לתרי היא משום שהאחד נראה חמור מהשני, לכאורה יש מקום גם להבחין בין תרי דרבנן לתלת דרבנן, כך נראה שהיא דעת החזו"א (דמאי סי' יב), וכך היא גם דעת מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל (כפי שהובא בשמו בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית", הוצאת מכון התורה והארץ עמ' 54 הע' 26) שאף ב"תרי" ו"תלת דרבנן" יש להחמיר. ורק בשעת הדחק יש מקום לצרף גם סברא זו (של ההבדל בין חד ותרי לתרי ותלת) להקל.

לפיכך, למעשה כאשר הדבר ניתן לביצוע באופן פשוט, יש להקפיד שלא להפריש מדרגת חיוב פחותה על דרגת חיוב גבוהה יותר. ובשעת הדחק כשאינן פיתרון מעשי מתקבל על הדעת, יש מקום להקל להפריש משתי דרגות חיוב שונות כשדרגת החיוב הגבוהה יחסית היא "תרי דרבנן" או "תלת דרבנן".

בנוסף לכך לפי הגישה המתייחסת לא רק להבדל בין דרגות החיוב אלא לעובדה שההבדל ביניהם הוא נראה לעין, ודאי שהדבר קשה להתיר מלכתחילה הפרשה מעציץ שאינו נקוב על גידולי קרקע - משום שההבדל ביניהם בולט לעין, וראוי לחוש לפחות במקרה זה לפוסקים האוסרים כן לכתחילה.

אלא שבמקרה הנידון יש לברר שמא ניתן להקל יותר היות שמדובר בתערובת של גידולי עציצים עם גידולי קרקע בחממה.

2. הפרשה כשיש תערובת של שתי דרגות חיוב

כאשר יש תערובת של פטור וחיוב נאמר במשנה (חלה פ"ג מ"ט):

"כיוצא בו זיתי מסיק שנתערבו עם זיתי ניקוף ענבי בציר עם ענבי עוללות אם יש לו פרנסה ממקום אחר מוציא לפי חשבון ואם לאו מוציא תרומה ותרומת מעשר לכל והשאר מעשר ומעשר שני לפי חשבון".

על פי האמור במשנה פשוט שאם יש אפשרות להפריש מדבר שהוא חייב באופן ודאי, מפריש ממנו לפי יחס כמות החיוב שיש בתערובת. אולם אם אין לו תוצרת שחייבת באופן ודאי חוץ מהתערובת, נחלקו הראשונים בכוונת דברי המשנה (שם). לדעת הרמב"ם (תרומות פ"ב ה"ג) אם אין לו פירות אחרים החייבים ניתן להפריש מתוך התערובת, היות שמתייחסים לכל התערובת כאילו היא חיוב גמור, וז"ל (שם):

"ואם אין לו אלא אלו מפריש תרומה ותרומת מעשר על הכל

וכאילו הכל חייב בתרומה, ומפריש מעשר ראשון ושני לפי חשבון דבר החייב".

לעומת זאת דעת הר"ש (חלה שם) חולקת על דברי הרמב"ם, משום שקיי"ל כשמואל במס' ר"ה (יג ע"ב) שרק בדברים לחים התערובת נחשבת לדבר אחד¹⁶. לפיכך הוא מעמיד את המשנה בכמה אוקימתות, ולמעשה פשוט שלדעתו במציאות של תערובת רגילה אין אפשרות להפריש מיניה וביה.

אולם במקרה הנידון כאשר מדובר בתערובת של חמש ושש דרבנן¹⁷, יתכן שיש מקום להקל יותר, כפי שכתב הרה"ג יהושע משה אהרונוסון זצ"ל בשו"ת ישועת משה (ח"ד סי' ה' ד"ה ובהיות כן) שאף לאוסרים הפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן" זהו כאשר כל אחד מהפירות ניכר בפני עצמו, אך מותר להפריש אם הם בתוך תערובת כמו בנידון דידן, וז"ל:

"נלענ"ד דאף המחמירים לא אמרו להחמיר לכתחילה להפריש מחד דרבנן על תרי דרבנן אלא כשכל אחד סוג חיובו הוא נפרד בפני עצמו, והוא ניכר וידוע בודאי שזה חיובו חמור ממשנהו, **דאז נראה לעיני בני אדם כמפריש מחיוב על הפטור**. אבל אין חשש זה בתערובת הסוגים השונים הבלולים יחדיו בכרי אחד, ואף אחד לא יכול לוודאות עכשיו בזמן ההפרשה בידיעה ברורה מעלת חומר והפטור של כל חיטה וחיטה, אין זה בכלל מפריש מחיוב על הפטור בזה שמפריש מיניה וביה של הכרי המעורבת מסוגי חיוב שונים... וחילי דידי מלשון המקור הראשון להאי דינא מהר"ם מרוטנבורג הנ"ל: "כיון דקצת חמורה זו מזו מיחזי כמו מן החיוב על הפטור, והיינו דוקא היכי דנראה עכ"פ וידוע חומרנו של זו מזו ולא בספק תערובת... וכן יש כעין זה ראייה מלשון המשנה למלך (תרומות פ"ז הי"ז)

16. הקושי הגדול שנתקשה הר"ש על שיטת הרמב"ם, שהרי המשנה מדברת על זיתים שהם תערובת של דברים יבשים שקיי"ל לגביהם שאין התערובת נחשבת לגוף אחד ("אין בילה ביבש"), ואם כן כיצד פוסק הרמב"ם "שכאילו הכל חייב בתרומה"? ויש כמה הסברים ליישב את דברי הרמב"ם בזה, אך אכמ"ל. אך הר"ש מפאת קושיות אלו מסביר אחרת את המשנה.

17. א. תרו"מ בזמן הזה, ב. גידולי בית (חממה), ג. גידולי ירקות, ד. גידולי עציץ שאינו נקוב דרבנן, ה. תחום עולי מצרים (גוש קטיף), ו. גמר מלאכה על מנת למכור.

דאף דכתב דמחמירין בספק תרומה בזה"ז אף בחזקת היתר ושאני ספק תרומה בזה"ז משאר איסורי דרבנן דדינה כשל תורה ממש לכל ספקותיה זולת לענין תערובת וכו'. וגם הא דקמן בנידון דידן הרי הוא בתערובת".

לאור זאת במקרה שהחקלאים קטפו את כל הירק שבחממה מהחול והמצע המנותק יחד, ניתן להפריש מהם תרו"מ כשהם מגיעים לבית האריזה מעורבים. כיון שאין כאן הפרשה ברורה של דרגת חיוב פחותה על דרגת חיוב גבוהה, כי אם על תערובת של שתי דרגות חיוב שלא ניכרת החמורה לעומת הקלה.

אלא שמסוף דבריו של הישועת משה (שם סוף אות ה') מוכח שהיקל בדבר זה, משום שההצעות החלופיות היו יותר דחוקות מבחינה הלכתית. לפיכך פשוט שאם בידינו למנוע הסתמכות על הפרשה מתערובת מיניה וביה של גידולי עציץ וגידולי קרקע בחממות, ראוי ורצוי לפעול בנידון שההפרשה תהיה בלא שאלות ופקפוקים. היינו שהירק המיועד לתרומה גדולה ותרומת מעשר – יילקח מהירקות שגדלו בקרקע שבחממה, ומכמות זו יפרישו על כל התערובת. כמו כן את הבעיה של הפרשת מעשר-ראשון ומעשר-שני באותה דרגת חיוב ניתן לפטור באופן פשוט, וזאת שבשעת אמירת הנוסח מציינים שמעשרות אלו יחולו בכל ירק בנפרד תוך קביעת מקום מוגדרת בכל ירק (חלק הקרוב לשורש, חלק הרחוק מהשורש), כשבאופן זה אין חשש של הפרשה משני דרגות חיוב. במצב כזה ניתן להפריש לכתחילה במצב שיש תערובת של גידולי עציצים מנותקים וגידולי חממה או גידולי שטח פתוח.

בנוסף לאמור לעיל ניתן להכין מכל ירק כמות המספקת לתרומה ותרומת מעשר לשבוע, ולומר נוסח שבועי שיחול במקרה שלא הביאו כמות מספקת של ירקות מגידולי קרקע עבור תרומה גדולה ותרומת מעשר.

סיכום

- א. לכתחילה גם בימינו שחיוב תרו"מ מדרבנן – אין להפריש תרומות ומעשרות מגידולי מצעים מנותקים על ירקות שגדלו בקרקע רגילה.
- ב. הפרשה של תערובת של שני סוגי דרגות חיוב דרבנן מועילה כשאין פיתרון אחר.
- ג. הפיתרון העדיף הוא שהחקלאים יביאו שקית המיועדת לתרומה ותרומת מעשר מגידולי חול שדרגתם חמורה יותר מגידולי עציצים. ולמעשר ראשון ולמעשר שני, ייקבע מקום בכל ראש ירק.
- ד. בנוסף לכך עדיף להכין שבוע מראש כמות של טבל מגידולי חול, לכל אחד ממיני הירק כשבכל שקית יש בה בכדי 1.5% מהסחורה הנקלטת באותו שבוע. סחורה זו

תישמר במקרה בשקיות בצבע אחר מהרגיל והיא גם תסומן בתוויות כאלו שאין חשש שישווקו אותה.

ה. בהקדמה לנוסח ההפרשה השבועי ייאמר: ש"ההפרשה תחול כל דרגת חיוב על דרגת חיוב שלה, ושאם באחד מסוגי החיוב אין מספיק עלים בכמות שייחדתי – יחול עתה שם מעשר-ראשון על כמות מתאימה בצד העליון של עלי הטבל מאותו סוג חיוב, הנמצאים בשקית המיועדת לכך בבית האריזה".

יום העיון תשס"ט

השנה בעז"ה יוקדם (בגלל הבחירות לכנסת) יום העיון השנתי של המכון ואוניברסיטת בר אילן לר"ח שבט ויעסוק בהתנהלות השמיטה תשס"ח בכל התחומים, ומושב אחה"צ יעסוק בבעיות ושאלות הלכתיות בנושא איכות הסביבה (הקיימות). מצפים לבואכם!

בשורה משמחת לשוחרי התורה

בשנה הקרובה עומדת לצאת לאור מהדורה מחודשת ומבוארת של ספר "שער החצר" אשר נכתב על ידי הגאון הצדיק רבי דוד בן שמעון זצ"ל בעל ה"צוף דב"ש".

הספר עוסק בשבחיה הרוחניים והגשמיים של ארץ ישראל, בדיני ישיבתה ובמעלת קדושתה, כאשר בדבריו שוזר הרב המחבר פסוקים רבים ומאמרי חז"ל ומבארם בגאונות וכן.

בנוסף, כולל הספר לקט ממאות ספרי קדמונים ראשונים ואחרונים, אשר בחלקם הם ספרים הנדירים כיום.

לקראת יום ההילולה הבא של המחבר עומד הספר לצאת לאור במהדורה מהודרת, על ידי "מכון התורה והארץ" מכפר דרום ת"ו, היושב עתה באשקלון.

כיון שההוצאות גדולות, אנו פונים לציבור לסייע בהוצאת הספר. המעוניינים לתרום ולהנציח את קרוביהם מתבקשים לפנות למכון התורה והארץ. זכות ארץ הקודש וזכות המחבר תעמוד למסייעים ולתורמים.

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

